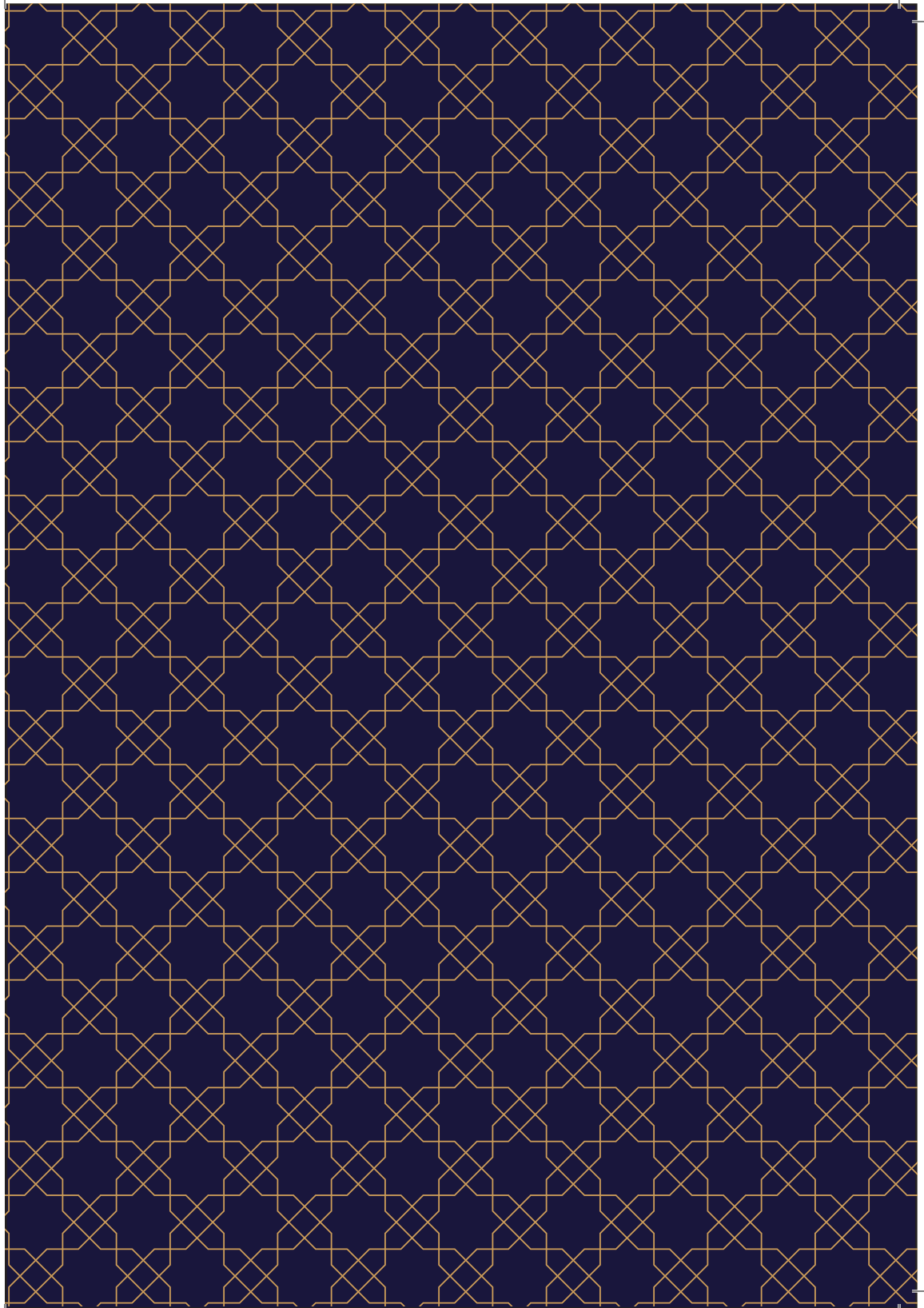


◆◆◆  
רבינו יצחק אייזיק  
השני  
השקנא

יחד שבונה מקום ◆ אתגרי השיח החינוכי אחרי שמיני עצרת תשפ"ד



יחד שבונה מקום

# בבית הרשעים למסור הנוח

אתגרי השיח החינוכי אחרי שמיני עצרת תשפ"ד

---

דפי השראה לדיון בחדרי מורים  
ובמעגלי שיח עם תלמידים



## שיח חינוכי אחרי שמיני עצרת תשפ"ד

שלום עליכם,

מטרת חוברת זו היא לשמש הזדמנות לשיח מעמיק בעקבות אירועי ה-7 באוקטובר 2023. אנחנו מבקשים לתרום כאן לחיזוק היחד הישראלי, להציג שאלות יסוד, להציע כיוונים אפשריים לדיון, לנחמה, לתקווה, עצות ותובנות העשויות לשמש מצפן בתקופה מטלטלת זו.

אנו מכוונים דפי השראה אלה בעיקר למורות ומורים, מחנכות ומחנכים, בחינוך הפורמלי והלא פורמלי. אלו אינם מערכי שיעור, אלא דפי השראה, שמהם יוכלו מורות ומורים לבחור את הטקסט שעל בסיסו ירצו לקיים דיון עם התלמידים. כך יוכלו לבנות את המערך המתאים להקשר המסוים של התלמידים והתלמידות.

לצד השאלות שתבחרו בעצמכם לדון עם תלמידיכם ותלמידותיכם, אנו מציעים גם לשאול את עצמכם, את קהילתכם, את קהילת המורים ואת התלמידים את השאלות הבאות:

❖ מכל פינה נשמעת האמירה שלפיה אחרי המלחמה לא תחזור החברה הישראלית למקום שבו הייתה לפני שמיני עצרת תשפ"ד, ולא תחזור למאבקים ולשסע שאפיינו אותה לפני המלחמה. כיצד הדבר אפשרי? על מה ניתן לבסס אמירה זו?

❖ הפואמה "עיר ההריגה" של ביאליק, אשר נכתבה בעקבות פרעות קישינב 1903, העלתה והדגישה את ערך "ההגנה העצמית" מול ערך "לימוד תורה". מאז, הוקמה מדינת ישראל והיהודים אינם עוד מיעוט נרדף חסר יכולת הגנה עצמית. ובכל זאת, מה מעלה האירוע המחריד, "גיא ההריגה", של שמיני עצרת תשפ"ד?

❖ במלחמה הנוראה הנוכחית רבים איבדו את חייהם, רבים סובלים כחטופים בשבי החמאס, רבים עוד יותר יוצאים ממנה מצולקים פיסיית ונפשית. הלוחמים מגלים גבורה עילאית, והאור ינצח את החושך. אך כאשר החטופים והלוחמים יחזרו הביתה במהרה בשלום, תעלה בקרבם השאלה "על מה נלחמנו?" "לצורך מה הטלנו את חיינו מנגד?" האם רק כדי להבטיח את ביטחונה של מדינת ישראל ותושביה? האם הערך של הביטחון מספיק כדי לשרטט לנו נתיב ותקווה? או אולי נלחמנו למען ייעוד? אם כן מהו הייעוד?

## על הכותבים

**פרופ' מאיר בוזגלו**, החוג לפילוסופיה, האוניברסיטה העברית, יו"ר ומייסד תיקון

**ד"ר יניב מזומן**, מנכ"ל יד בן צבי, לשעבר יו"ר מועצת המכינות הקדם צבאיות

**ד"ר יהודה מימרן**, בית ספר מנדל למנהיגות חינוכית, בוגר מחזור ג', יו"ר שותף בתיקון

**פרופ' אבינועם רוזנק**, החוג לחינוך ומחשבת ישראל, האוניברסיטה העברית

**ד"ר רות קלדרון**, מייסדת בתי המדרש "אלול" ו"עלמא", חברת כנסת לשעבר, בוגרת מחזור א' בית ספר מנדל למנהיגות חינוכית

**פרופ' יורם הרפז**, החוג לחינוך, בית ברל, לשעבר מנהל בית ספר מנדל למנהיגות חינוכית, בוגר מחזור א'

**רוני ארז**, מנכ"ל תיקון, לשעבר מנהל IASA ומנהל מרחב ברשת עמל, בוגר מחזור ב' בית ספר מנדל למנהיגות חינוכית

**יאיר הראל** – מוסיקאי, מייסד מיזם "הזמנה לפיוט", חבר תיקון, מנהל אמנותי ורכז התוכן של כנס ירושלים למסורתיות

**אורית סומר**, מנהלת תיכון קשת ירושלים, בוגרת מחזור כג' בית ספר מנדל למנהיגות חינוכית

**נורית הרמן** – אשת חינוך, לשעבר מנהלת תחום חינוך במכון ון ליר, בוגרת מחזור ד' בית ספר מנדל למנהיגות חינוכית

**זיו ליסון** – מורה למדעי הרוח ב-IASA, מרכז תוכנית "שאר רוח" בספריה הלאומית

## תוכן עניינים

### פתיחה

היחד והייעוד הישראלי – מאיר בוזגלו

### שער ראשון: נחמה

קינת בארי - יגל הרוש

לנשום יחד: הד להספדה של אביבית גרנות - מאיר בוזגלו

הגיגים בין ייאוש לתקווה – רוני ארז

על מה אנחנו מוסרים כאן את נפשנו – יאיר הראל

### שער שני: מחשבות

סלילת דרכים חדשות ובניית חיבורים – יניב מזומן

מעבר ל'בעיר ההריגה' או מגבלות הכוח – מאיר בוזגלו

חינוך במלחמה – יורם הרפז

חידוש ה'ברית' בעת מלחמה – אבינועם רוזנק

### שער שלישי: תקווה

כאן הוא ביתי – רות קלדרון

כבוד האדם והשתמעויותיו בחינוך – יהודה מימרן

מחשבות על יציאה מחושך לפעולה – נורית הרמן

מסורת של צמיחה – אורית סומר

מבוכת המחנכים – זיו ליסון

### קטעי פקורות ונספחים

ביאליק בעיר ההריגה (קטע מהפואמה)

אורית סומר - שייכות למקצב חיי קהילה ולמסורת, טעימות מתוך החיים בבית הספר קשת

מתוך פרויקט 'נהרות' (תודה לשאול דה מלאך ואפרת ריגר חייבי)

חכם אברהם פרחי: על האחדות, מתוך 'אבי הנחל' 1946

חכם משה אדרעי: על הנחמה, מתוך 'יד משה' 1809

## היחד והייעוד הישראלי פאיר בוזגלו

לפני ה-7 באוקטובר הרימה תנועת תיקון על נס את ערך היחד. להבנתנו, אין מדובר בהבחנה בין ברית גורל לברית יעוד - היחד הוא חלק מן הייעוד.

החיים עם אחינו ואחיותינו השונים מאיתנו הם ערך - לא אילוץ ולא רק תנאי למימוש הייעוד הישראלי. אכן, היחד נדרש כאותה לכידות החיונית להגנה על עצמנו. אך אנו הבנו לכידות זו כשמחה של קיבוץ גלויות ממרחבים רחוקים ושונים אלו מאלו. הריבוי של מי שאנחנו, של מה שצברנו, הוא ערך. זה אינו מס שפתיים, אלא ערך מנחה של החינוך בישראל, של רעיון מדינת ישראל כמדינה דמוקרטית יהודית בערכיה, של ערך ההסכמה בפתרון מתחים בחברה הישראלית, של המשמעות העמוקה של אלו לערבות ההדדית, לדאגה לננטשים מאחור, להבטחת חיים ראויים למי שמשלם כל כך הרבה על החיים במדינה הזאת.

אירועי שמיני עצרת תשפ"ד העלו לקדמת הבמה את ערך היחד למקום שאי אפשר היה לשער בימי הפיצול הקשים שהיו מנת חלקנו לפני ה-7 באוקטובר. ניתן לראות זאת בכל פינה בסיסמה "יחד ננצח". זהו היחד המחבר את חיילי ישראל הגיבורים מכל מקום שממנו הם מגיעים. זהו היחד המחבר את "ארץ נהדרת" בהתגייסות להגנה על ישראל, את הפמיניזם הישראלי שחושף את השימוש בפמיניזם לצרכים אנטישמיים מעבר לים ועוד.

מנקודת המבט של היחד שתנועת תיקון מבקשת יש כאן הבטחה לימים של אחרי. זהו היחד שלשמו אנחנו מנצחים. אכן, אנחנו מתחילים לחשוב על היחד מחדש, כאשר אנו שומעים רבים מאיתנו מבטיחים שלא נחזור למקומות שבהם דרכנו, או ליתר דיוק, לביצה שבה התבוססנו. היחד של המנצחים אמור לסייע בתיקון של השסעים שהגיעו לשיא בעימותים סביב ההקפות בשמיני עצרת בערב ה-6 באוקטובר.

אכן, ההבטחה לא לחזור למקום שבו היינו היא חומר גלם בלבד, נקודת מוצא הדורשת עיבוד לסדר יום חדש בחברה הישראלית. מדובר על עבודה בתחום האישי, עבודה על מידות (הגאווה והזחיות), על תכני לימוד בחינוך, על נורמות המנחות תקשורת ציבורית, עלינו כצרכני תקשורת. סדרת הערכות החינוכיות שבכוונתנו לבנות מתחילה בעשייה זו, בדרכים ובאפשרויות העומדות לרשותנו.

בנקודה זו העדכון של תנועת תיקון מתבקש ומתעצם. הנקודה שבה אנו רואים את התערבותנו היא בהעשרה של הממד התודעתי שנדרש לשם הקרב על התודעה.



ולא פחות מכך, הוא נדרש כדי לספר סיפור ישראלי רחב, מלכד ומעמיק על ייעודנו כאן בארץ ישראל.

אכן, המלחמה חשפה גם את מרכזיות הקרב על התודעה. במלחמה זו ראינו כיצד שיח שמקורו דתי מעוות לתאוות נקם חולנית, אכזרית. מי שמכנים עצמם "שאהידים" ומעידים על עליונות האל נמצאו משועבדים לתאוות נקם שהמיטה חורבן על מי שהם מייצגים. מי שבא בשם הפליטים של עזה מכר אותם לעבדות נרצעת, להתפרקות שאינה מביישת אף כת שטנית.

ביחד עם החמאס אנו עדים גם לצלילה של מוסדות דת מוסלמיים כמו אל-אזהר בקהיר. אם אירועי ה-11 בספטמבר גרמו למוסד זה להאשים את הטורוריסטים ככופרים, הרי שכאן גברה השנאה לישראל. אל-אזהר עיוות את הערכים הדתיים שבהם הוא דוגל, כדי לתמוך בהתקפה הרצחנית של החמאס. נפילה זו מצטרפת לעיוות האיראני. הדברים מכוונים למוסדות הדת ובשום אופן אינם מכוונים לכל חלקי החברה הערבית, ובוודאי לא לכלל המאמינים השיעים. מנקודת מבט אמונית מדובר בהפרה של מצוות הדת המוסלמית. מבחינה תיאולוגית מדובר בכפירה – לא פחות. התמסרות לשנאה החליפה את ההתמסרות לאל. הצדק שדמיינו החמאס ותומכיהם נותב לשנאה, לנקמה.

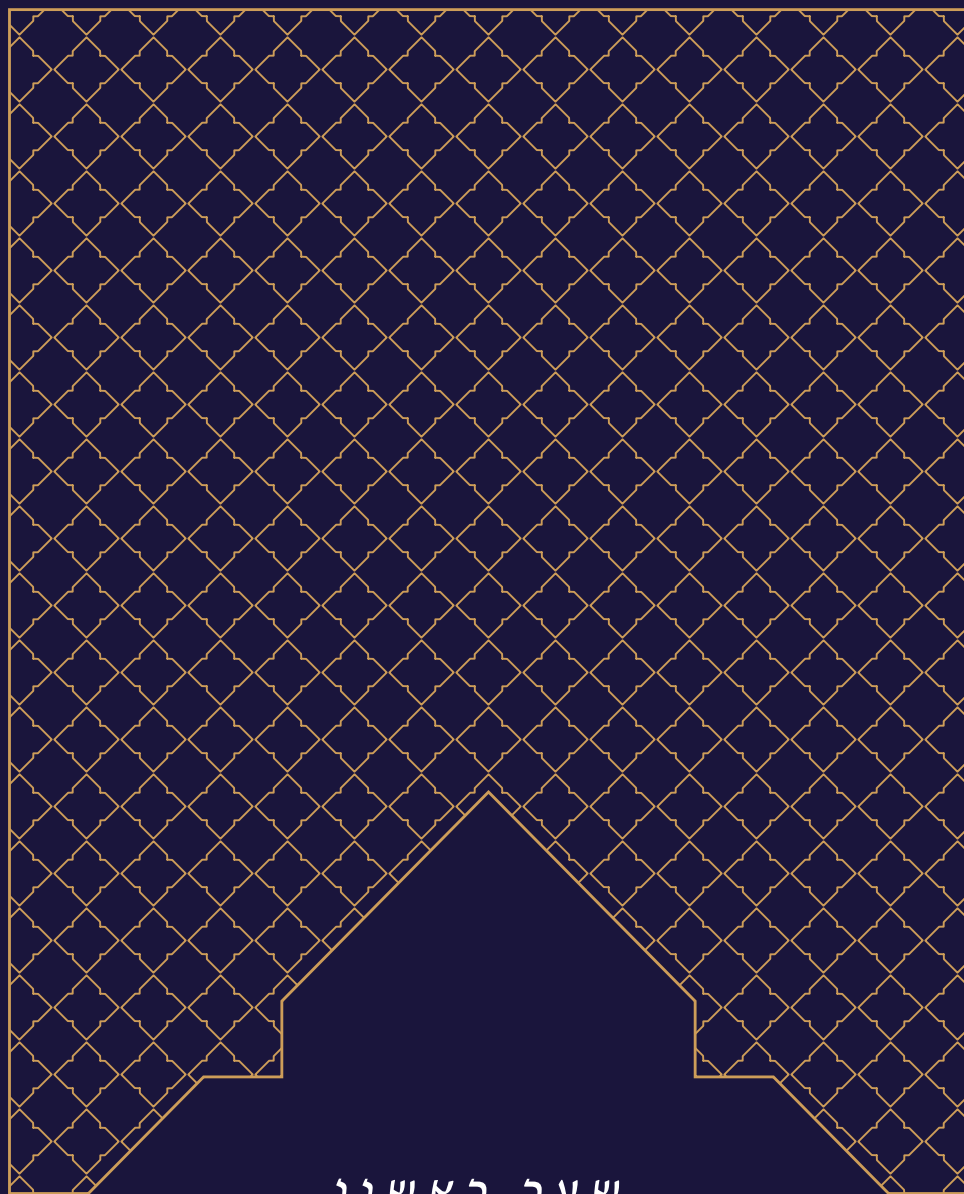
במקביל לנפילה קיומית זו, אנו עדים לליקוי מאורות בתוך מעוזי ההשכלה והנאורות במערב. האנטישמיות מרימה ראש. השנאה חלחלה לאוניברסיטאות החשובות בעולם המערבי. לא רק האמונה בסכנה, אלא גם ערכי ההומניזם אינם מובנים מאליהם. יותר ויותר מתבררת השתיקה של אינטלקטואלים ביחס לדיכוי של האוכלוסייה הפלסטינית בעזה בידי החמאס, והסכסוך הקשה בין ישראל לפלסטינים נוצל לדמוניזציה של ישראל, לשנאת ישראל. ארגונים פמיניסטים שדיברו על אחוות נשים, שוויון ושותפות עם הדרת נשים נתנו כתרף קרה לאכזריות כלפי נשים יהודיות ישראליות, ועודדו במודע או ברשלנות אנטישמיות. בשמיני עצרת ראינו כיבוי של האמונה המוסלמית וקריסה של ערכי ההומניזם במערב. תהליכים אלו החלו הרבה לפני שמיני עצרת, אך הגיעו לשיאם עם הטבח האכזרי שעברו אחינו ואחיותינו והנלווים עימם.

ישראל נלחמת לחזור לשגרה, להחזיר את השבויים, לבטל את האיום מצד החמאס על תושביה, והיא שוקדת על ריפוי המתחים בתוכה. אנחנו מבטיחים לא לחזור למקום שבו היינו, אבל אנחנו מבינים את המשמעות החשובה של ניצחון ישראל להגנה על ערכי יסוד בעולם: האמונה, כבוד האדם, קיבוץ נידחים, הערך של היחד, מתן מקום לזולת על השוני שהוא מייצג – כל אלה הם ערכים שחשיבותם עליונה. יחד עם זאת, האירועים האחרונים מלמדים אותנו על שליחותו של עם ישראל ומדינתו להגנה על כבודו של צלם אלוהים בעולם. ערך זה מערער בדרכו על הדיכוטומיה בין הדתי

לחילונו. אכן, זה היה הלקח שעלה בהגות שאחרי השואה, כפי שראינו בדבריו של אמיל פאקנהיים (פילוסוף יהודי קנדי ישראלי, המחצית השנייה של המאה ה-20).

אירועי שמיני עצרת תשפ"ד נותנים משמעות עמוקה למסורתיות: בעבר היא הדגישה את הערך של היחד שנותן מקום. כעת, היא מבינה יחד זה כתכלית גבוהה יותר הנוגעת לשליחותו העמוקה של העם היהודי. האחוה היהודית אינה תכלית אחרונה, אלא שלב במאבק על המשמעות של הערכים העליונים של האנושות. זהו הבסיס לחיבור בינינו לבין עצמנו - על כל הגיון בתוכנו. זהו הבסיס לשותפות בין ישראל לבין יהדות התפוצות, וזהו הבסיס לבניית חיים משותפים בינינו לבין אזרחיה הערבים של ישראל. מדובר בשלב עמוק יותר בציונות שהסתפקה בקיבוץ גלויות. כעת, היא מעניקה טעם מחודש למשמעותו של עם ישראל בארצו. מרתה נוסבאום (פילוסופית יהודייה אמריקאית בת זמננו) דיברה על הצדק, על הערבות הדדית האנושית כשלב בנחמה. אם הקנאות הדתית וליקוי המאורות ההומניסטי הסיטו את הצדק לכיוון של שנאה וחורבן, תפקידנו להטות אותו לבנייה של עתיד ונחמה.

בסדרת דפי ההשראה המצורפים אנחנו מבקשים להביא את החזון לשטח הישראלי, כדי לחבר, ליצור שיח ולחסום כל ניסיון להשתמש בגיוון הישראלי כבסיס להפרדת מחנות. הדפים נועדו גם לייצר דיון המכוון אותנו לייעוד גדול של העם היהודי בקרב על הערכים העליונים של האנושות.



שער ראשון

---

נחמה



קינת בארי – יגל הרוש

קינת בארי / יגל הרוש

איכה בארי / הפכה לקברי  
ויום מאורי / הפך שחורי  
והשחת כל פרי / ונהפך שירי  
עיני נובעה מים / מעמק שבירי

איכה תורה / ערוכה וסדורה  
וכל פארה / לא עמד לעזרה  
וביום הדרה / השחת תארי  
עיני נובעה מים / מעמק שבירי

איכה ישראל / ביום קרוא אל  
וחיים שואל / ומהומה קבל  
זקן ועולל / בדם מתגולל  
וחגו חלל / אויב אקזרי  
עיני נובעה מים / מעמק שבירי

איכה אמהות / וילדות ונערות  
בשבי מולכות / כבימי פרעות  
ונפצו גדרות / צאן ושרות  
ופסקו מחולות / ונגינות משוררי  
עיני נובעה מים / מעמק שבירי

ואיכה אתמה / בורא רומה  
עד אן אמה / תהיה מהומה  
עד אן קומה / תשפל אדמה  
ועתה קומה / להאיר נרי  
ובעין רחמיה / תרפא שבירי  
ועיני הנובעת / תשקה בארי

חשון תשפ"ד



## לנשום יחד: הד להספדה של אביבית גרנות פאיר בוזגלו

**פתיחה: מתוך ההספד של אביבית גרנות על קבר בנה סגן אמיתי צבי גרנות הי"ד**

אמתי שלי תראה מה הבאתי לך, תראה מה הבאתי לך, הבאתי לך את הספר של סבא 'חלום השלום'.

הבאתי לך את 'חלום השלום' שסבא כתב.

כל כך הרבה, כל כך הרבה צעקות וזעקות ספוגות בהר הזה. כל כך הרבה מילים של כאב.

אני מבקשת אם אתם מוכנים איתי ביחד, שנשתוק מעט ביחד. נשים יד על הלב הכואב שלנו, מי שיכול גם לעצום עיניים ננסה לנשום, ונשתוק את הכאב האינסופי הזה. עכשיו סבא מחבק אותך יחד עם סבתא, אני מניחה שהחיבוק שלו גם מלווה בריקוד. הוא כתב בספר שלו חלום השלום מילים יקרות שאני מבקשת לשתף איתכם.

### לנשום יחד

המחנק, הנשימה הכבדה מי יכול לה?

הגילוי מחדש של החסר, החסר שיותר קיים מהרבה נמצאים.

רוצים לומר מילות נחמה, אבל מהיכן המילים? ומי בדיוק ראוי לנחם?

רוצים להבטיח שנהיה טובים יותר, אבל מה ערכה של הבטחתנו? ומה כוחנו?

אנחנו חוזרים למי אנחנו. מרעיפים מילים, ואומרים.

ישראל נרדפים, וקמים, אין כישראל שמקדשים את החיים.

עם נבדל הולך וְדל וְשיחו הולך וְרם – כך רבי יהודה הלוי בפיוט יְדֵי רְשִׁים, ששרנו שבועות בודדים לפני.

זו לא הפעם הראשונה שיורד החושך על עזה.

בימים קדומים קדומים עיוורו העזתים גיבור ישראל.

שמשון אז עמד בעולם חשוק, נטוש, נבגד, נלכד בערמומיות נחשים.

אריה מוקף צבועים, גיבור למול עדת נבזים.

ששונם ולעגם הפך לדיראון עולם.

מלא פְּנֵיהֶם קִלּוֹן (תהילים פג, יז), היש קלון גדול מזה?  
ואילו זכרו של שמשון חקוק בתולדות עמנו לנצח.  
אתכם ביגון. העם, בשתיקה, בנשימה.  
פסוקים מקבלים משמעות חדשה: אִשָּׁם וְאִשְׂאֵף יַחַד (ישעיהו מב, יד)  
האל נושם ושואף יחד עם המשפחות.  
בכל נשימה ונשימה, בכל נפשך, מישהו נושם אתכם בשקט. מלווה אתכם בהבנה,  
בזריחת האור שראיתם בחוץ, ועכשיו הוא נדלק בתוכם. בתוך חיי האומה.  
החושך על עזה הוא חושך על העולם. במו עיננו המומים ראינו ליקויי מאורות של  
נציגי האור. אכן, ישראל מגרש חושך גדול.  
הָעַם הַהֲלֹכִים בְּחֹשֶׁךְ רָאוּ אֹרֹךְ גָּדוֹל יִשְׁבִי בְּאֶרֶץ צְלֻמֹת אֹרֹךְ נְגַה עֲלֵיהֶם. (ישעיהו ט, א).  
זו התקווה היהודית, בימים אלה. ימי החשיכה והאפלה מגיעים עד לאותה חשיכה  
שפגשה את אברהם. זו הגיעה עם ההבטחה והתחלפה בסיפור על עם נפלא. בימינו  
ירד חושך חדש על העולם. ועדיין, התקווה לאור אחרי החושך. "גולל אור מפני חושך"  
שאנו מברכים בערבית הוא שלב ב"חושך מפני אור", שאנחנו מצפים לו שיבוא.  
הגבורה של החסר שקיים יותר מהרבה נמצאים חקוקה בנצח ישראל לעד.  
איננו יודעים את נפשנו מצער, סליחה ומחילה אם לא דייקנו במילותינו. מתפללים  
לנחמתכם הפרטית והמשפחתית. וּמָחָה אֲדֹנָי יְהוִה דְּמָעָה מֵעַל כָּל פְּנִים וְחָרַפְתָּ עִמּוֹ  
יָסִיר מֵעַל כָּל הָאָרֶץ. (ישעיהו כה, ח).

### סיום: החתימה של ההספד

אני רוצה לבקש מכולכם אנשים יקרים ואהובים כולכם. אנחנו עם שיודע מהו כאב.  
בבקשה אל תהיו עצובים, אל תהיו עצובים, עצבות היא שורש היאוש, ואין יאוש  
בעולם כלל.  
יש בנו תקווה והיא תנצח. אנחנו כאובים מאוד כאב אינסוף, אבל בעזרת ה' אני  
מתחננת בפניך ריבונו של עולם, אני מתחננת בפניך, אני לא אפסיק להתחנן לפניך  
למרות שהתחננתי כל כך הרבה, אבל אני לא אפסיק להתחנן, אני לא אפסיק, אנו עוד  
נקום ונשתמש באנרגיות האלה של הכאב הזה, אנחנו ניצור ונבנה ונאהב.  
אני כל כך אוהבת אותך בן שלי, אמתי צבי שלי, אני כל כך אוהבת אותך.



לדברי ההספד:

<https://www.ypt.co.il/8386>



## הניגים הנעים בין ייאוש לתקווה

רוני ארז

ייאוש הוא אובדן האמונה בניצחוננו הסופי של הטוב. כך קובע הפילוסוף עמנואל לוינס בקריאה התלמודית הראשונה שלו, העוסקת בשאלת עבירות שיום הכיפורים מכפר.

ייאוש אינו יכול להיות רגש המוביל את האדם או את הקבוצה בתנועת החיים.

ייאוש אינו יכול להוות תוכנית חינוכית.

ועם זאת, זוועות שמיני עצרת תשפ"ד, ה-7 באוקטובר 2023, מעוררות ייאוש רב כל כך.

מה עלינו לעשות כאנשי חינוך המופקדים לא רק על תנועת החיים שלנו עצמנו, אלא במידה רבה גם על המשך תנועת החיים התקינה של תלמידנו? מה הם כלי ההתמודדות? היכן ניתן למצוא את העוגן שבאמצעותו מבססים תקווה?

כיצד נוכל להרים את עצמנו אל מחוץ לביצת הייאוש, בעודנו אוחזים בציצית ראשנו? מבחינה פסיקלית פעולה זו בלתי אפשרית. אנו זקוקים לנקודה ארכימדית, נקודת משען, כדי לצאת מהייאוש ולצייר לעצמנו נתיב של תקווה.

כל מרכיבי החוסן הרגשי קיימים - חיבוק, אהבה, יצירת מרחב בטוח המאפשר דרכי ביטוי ובכי משותף. אלה חיוניים לשמירה על השפיות, אך אין בכך בכדי לשרטט כיוון יציאה, יעד, תכלית.

אבל יש אמונה.

אמונה בניצחוננו הסופי של הטוב. הרי האל מבטא את התוכנית הגדולה, וזו חייבת להיות טובה. כי האל הוא טוב, אחרת איננו אל.

ואלה המתקשים להיאחז באל, באיזה ענף יאחזו הם כדי לחלץ עצמם מטובענות הייאוש?

האמונה בניצחוננו הסופי של הטוב איננה בהכרח אמונה דתית. היא עשויה להיות אמונה באדם, אמונה בקהילה, אמונה בעם, אמונה בייעוד - גם אם אין לנו ודאות לגבי תוכנית גדולה.



אמונה באדם? האם אחרי ה-7 באוקטובר אפשר עוד להאמין באדם? יתהו הספקנים. הרי אלה שביצעו את מעשי הטבח המזוויעים היו בני אדם.

תשובתי נחרצת. כן! אמונה באדם.

מבצעי הטבח ב-7 באוקטובר מייצגים עיוות וסטייה חריפים מהישות שאנו קוראים לה אדם. במעשיהם הם שללו מעצמם את התואר בני אדם. לא ניתן להם לכסות ברפש את "האדם" שהוא אני ואתה, ובעיקר אנחנו.

בעיקר אנחנו, כי אנו יהודים, עם סגולה.

עם סגולה? יתהו הספקן. מהי הסגולה הזאת, במה אנו טובים מאחרים? הוכחנו בעבר במקרים רבים כל כך שאיננו טובים מאחרים. האמונה כי אנו עם סגולה הביאה עלינו רק את שנאת העולם.

אין אנו עם סגולה מתוך שניחנו במרכיב מיוחד שאין לבני אדם או עמים אחרים. אין שום הבדל ביולוגי בין יהודים ללא יהודים. אנו עם סגולה אך ורק משום שחובתנו המוסרית גדולה יותר.

עמוס עוז כתב בספרו "יהודים ומילים" על ממצאי חירבת כיאפא (אולי שעריים המקראית). האם דויד המלך לן בעיר זאת או לא, זו שאלה משנית, אך הכתוב על גבי אוסטרקון קטן שנמצא בין חפירות העיר מכיל את המסר "יש לשפוט עבד ואלמנה, לשפוט יתום וגר, לריב עולל ולריב את ריב הדל (כלומר העני), לנקום אלמנה ביד מלך". הציווי המוסרי המהפכני של הגנה על החלש הוא שמחבר אותנו כיהודים בני המאה ה-21 לכוור מחצבתנו, לעברנו, אך בעצם לייעודנו. ציווי וייעוד שנשאו הוריי והורי הוריי והורי הוריהם, ציווי וייעוד הנמסרים מדור לדור, ולו רק משום זאת, עוצמתו כה מחייבת.

ייעודנו הוא להאדיר את אורו של הטוב.

אנו תרמנו לעולם את האמונה ברוח האדם. היוונים תרמו את ההאדרה של גוף האדם, ואילו אנו תרמנו את מוסר הנביאים ואת האמונה בעוצמתה של הרוח. אנו הוכינו פעם אחר פעם, ובכל פעם קמנו והסתערנו בכל החיות האפשריות לתוך תנועת החיים - בלימוד, בתפילה, בבנייה, בנטיעה, בתקומה לאומית, וכן! בלית ברירה גם במלחמה.

"עומד אני משתאה מול שני סוגי אינסוף - אינסוף השמיים ממעל ואינסוף החוק המוסרי שבקרב", כך ביקש הפילוסוף עמנואל קאנט לחרוט על מצבת קברו.

אינסוף זה שהפך לסמל ההומניזם הליברלי הוא יהודי.



לוינס ראה את שליחותו בעולם "להביא את דברי הנביאים ביוונית". כלומר, להפיץ את המוסר היהודי מעבר לגבולות היהדות לעולם כולו.  
מי שיש לו בעבור מה - יעמוד בכל איך, קבע ניטשה.  
לנו יש בעבור מה לשלוף עצמנו מהחדרים האפלים והטחובים של הייאוש ולהניע את עצמנו ואת סביבתנו כולה לעבר האור, להמשיך ולהפיץ את האור.  
מדוע? כי אנו בני אדם, ולא סתם בני אדם, אלא יהודים.

## על פה אנחנו מוסרים כאן את נפשנו? על השאלה הפטלטלת את הנפש יאיר הראל

שיווייתי אותם לנגדי תמיד. או - מה אני אומר לעצמי כשאני נופל לייאוש.

יש משפט מהקינה "יהודה וישראל" (חסרה) שמלווה אותי כמו צל בימים האלה.

חֲסֵרָה נִחְמַת כָּל יְהוּדָה כִּי יֵאוֹשׁ צֶמַח בְּלִבּוֹתֶם וְנִעְקַד בָּם עֶקֶד. הממדים של הימים האלה הם מעל ומעבר לכל מה שדמיינו, ועוד אין לנו את הכלים להכיל. והם מציפים את הפחדים הקמאיים ביותר.

והייאוש אורב לו בפתח, ויש לו במה להיאחז.

מה יביא לנו נחמה, תקווה, כדי שהייאוש לא יעקד עקוד בתוכנו? לפחות בתוכי.

אני נזכר בכאב נורא בבן של חברת ילדות שלי, יהי זכרו ברוך, שנקבר היום בהר הרצל. עצב עמוק עמוק על חיים יפים שנגדעו. ואז אני נזכר בילדים שלנו שלוחמים עכשיו בשביל החיים של כלנו. בבן שלי שלוחם בגבול הצפון ואחיין אהוב שלוחם עכשיו בדרום, ייבדלו לחיים ארוכים! אני יכול להמשיך עם הרשימה, כמו רובנו. הם כל הזמן לנגד עיניי, אני גם מפחד עליהם, ומתפלל עליהם, אבל זה לא מה שהם מבקשים ממני. בכל אופן, זה לא הדבר העיקרי שהם מבקשים ממני.

הם מבקשים סיבה. על מה אנחנו כאן מוסרים את נפשנו?

והשאלה הזו שלהם מטלטלת אותי ודורשת חשבון נפש יותר ממאה ימי כיפור. והשאלה שוטפת אותי מבפנים. אני חייב לרדת אל התהומות ולדלות משם את כל הרוח הטובה שאני מקווה שיש בי.

והשאלה הזו שלהם מבקשת ממני, דורשת, להיות הגרסה הטובה ביותר של עצמי, הבן אדם הטוב ביותר שאני יכול להיות; דורשת מאיתנו להיות הגרסה הטובה ביותר של עצמנו, בלי קליפות, בלי מסכים, בלי מחיצות, בלי שקרים.

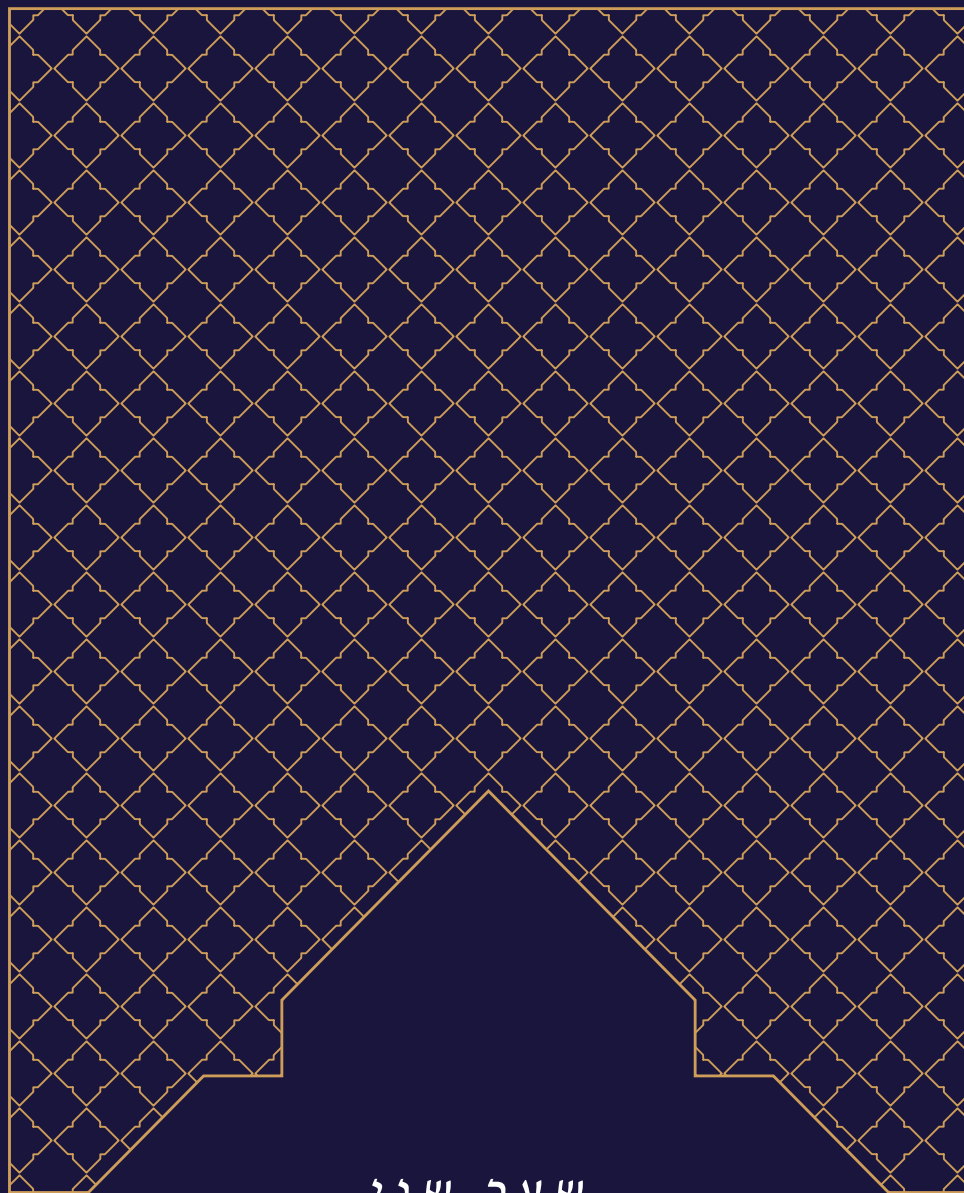
והשאלה הזו - היא אינה משאירה מקום לייאוש.

אם אני, אתה, אנחנו, לא נהיה הגרסה הטובה ביותר של עצמנו, על מה בנינו היפים כל כך מסכנים את חייהם?



והשאלה הזו צריכה להדהד בתיבת התהודה הכי פנימית שלנו, לפני שבכלל מתחילים לענות את התשובות שהתרגלנו אליהם. אנחנו צריכים לעמול ולעמול על תשובה טובה, כזו שראוי להילחם עליה.

אז שיווייתי אותם לנגדי תמיד. אין לי פריבילגיה להיות מיואש. אין לי תשובה מספיק טובה. וככל שאוכל, אני לא מתכוון לוותר לאף אחד, וקודם כל לעצמי.



ש ע ר ש נ י

---

מחשבות

## סלילת דרכים חדשות ובניית חיבורים יניב פזופן

השעות האיומות במערב הנגב, ובמדינה כולה, ערערו בתפיסתנו ובחיינו את הקו שרווח בימים שקדמו להקמת המדינה ובמדינת ישראל הריבונית. בתודעתנו, טבח נורא כזה שייך להיסטוריה של היהודים בגולה, ולא לקיום שלנו בהווה במדינת ישראל. בתוך הקושי הגדול הזה, חיילי סדיר ומילואים הוכיחו גדלות רוח, התייצבו ונרתמו להגנת המדינה ללא היסוס. גם בעורף היינו עדים לגדלות רוח שבאה לידי ביטוי בהתגייסות של ארגונים ויחידים ליוזמות של עזרה הדדית, כביטוי לסולידריות חוצה שכבות, מחנות וקהילות. שותפות גורל עמוקה התגלתה בחברה.

אנחנו לא יודעים כמה זמן תימשך המערכה, אבל די ברור לנו שבתחומים רבים מה שהיה הוא לא מה שיהיה. אנחנו משתנים, המדינה משתנה. בסופה של המערכה יעלו בעוצמה שאלות גדולות: איזו חברה נהיה? מה תהיה דמותה של היהדות? לאילו כיוונים תצעד מדינת ישראל? איך ייכתב ויתגבש הזיכרון הקולקטיבי של התקופה הנוכחית? יעלו גם שאלות פשוטות ובסיסיות יותר: איך ממשכים מכאן? מאיפה שואבים כוח? איך לא נופלים לתוך ייאוש? איך קמים מחדש ליצור, לבנות, לחלום?

המערכה הזו שערערה אצל רבים את תפיסות היסוד הטילה לפתחנו אתגר רוחני וערכי. ייתכן והשינויים יהוו חוליית מעבר בין תקופה היסטורית אחת לזו שבתבוא. מדינת ישראל ויהדות העולם ניצבות שוב בפני פרשת דרכים: צמיחה מחדש, שיקום, התחדשות – או הידרדרות, מבוכה, קריסה רוחנית וחברתית. אנחנו עלולים ליפול לרוח נכאים ודיכאון שיהיה קשה לקום מהם, ואפילו לשוב למחלוקת טעונות כעס ושנאה פנימית עזה. אל מול פרשת הדרכים הזו עלינו לחזק את החיבורים בחברה הישראלית, להגביר את היכולת לדיאלוג מכבד וכן על נקודות המחלוקת. כבר עכשיו עולות שאלות קשות וכואבות.

לא בכדי הסיסמה של התקופה הזו מאז החלה המלחמה היא 'ביחד ננצח'. הניצחון הוא היחד, היכולות לפעול כדי להשיג מטרות משותפות. התקופה שאנחנו עוברים חשפה את ברית הגורל בינינו, אבל פרשת הדרכים שהגענו אליה דורשת מאיתנו גם לבסס את ברית הייעוד. עלינו לפתח הגות שיהיה בכוחה להציע כיווני מחשבה חדשים, תשתית לחשיבה, לבירור ולהעמקה. כדי להבין טוב יותר את עצמנו ואת מקומו כיום, כדי לנסות לבנות תמונת חזון עתידית, עלינו להעמיק בעברנו, לרדת אל השורשים, אל שרשת הדורות הקושרת אותנו אל המקום הזה. מתוך בניית חיבורים ואמון בין חלקי החברה, ומתוך יצירת כיווני מחשבה חדשים המתבססים על העמקה בשורשים, נבנה יחד תיקון גדול לחברה ולמדינה.

## מעבר ל'בעיר ההריגה' או פגבלות הכוח

מאיר בזגלו

### כאן ועכשיו: יתרון התודעה על הכוח

מאין יבוא עזרי? רעיונות הזויים רבים אופפים אותנו. אחד הוא הכרזת מלחמה על האסלאם – מיליארד וארבע מאות מיליון בני אדם; האחר גירוש הפלסטינים – "גרש בן האמה הזאת ואת בנה"; אחרים, השפויים כביכול, מנסים לנצח במרוץ החימוש, למנוע נשק גרעיני מאיראן וכד'. רעיונות אלו המציפים אותנו מכל עבר מופיעים כנועזים כאשר חושבים עליהם בסתר, אך עם ניסוחם מתגלה הריקנות שבהם. אינני נביא, אך אני יודע שעיקר העבודה צריך להיות בהצלת האסלאם מעצמו, ובהצלתנו מעצמנו. הריצות המקבילות הללו יובילונו לתהום, אלא אם נשתנה. אין הכרח להסתפק ברעיון אחד, אך אחד הרעיונות שמציע את עצמו כאן בטבעיות הוא המונותיאזם האתי. עמדות אנטי-דתיות הבנויות על זיהוי הדת כקנאות גזענית לא יצלחו באזורנו. ללא מונותיאזם נאור, הומניזם אמוני, ספק אם יש תוחלת לאזור שאנו חיים בו.

מה כולל רעיון זה? במזמור פ"ג בתהילים שבו מדבר המשורר על אומות העולם המתייעצות על ישראל "אֲשֶׁר אָמְרוּ נִירְשָׁה לָנוּ אֵת נְאוֹת אֱלֹהִים", אנחנו מוצאים שהתשובה אינה הושטת הלחי השנייה, ואינה השמדת המוסלמים. השורה התחתונה היא "מִלֵּא פְּיָהֶם קֶלֶוֹן וַיִּבְקְשׁוּ שְׂמֶךְ ה'". המוסלמי נדרש להיות מוסלמי. תהילים מנכיח את האויב, ואינו מעלים אותו כמו שעושים ביאליק, ברנר ולימים משוררים ישראלים כחיים גורי המנוח.<sup>1</sup> משמעות הרעיון הזה עבורנו הישראלים היא הכרזה על סוף סכסוך עם היהדות. עד כמה שמדובר בשומרי המצוות, מדובר בחידוש הקשר לתורה ולמסר האמיתי של שמע ישראל. היהודי נדרש להיות יהודי. הברית בין הפוסט-מודרניזם לפונדמנטליזם נגד המסורות צריכה להיענות בברית בין נוצרי המורשת ההומניסטים.

המאמר המלא מופיע באתר הכנס

1 ראו את המאמר המפורט על "סאלים חיים ודויד ווראציות של שכחה" המזכיר את המרד של המוסלמים באל (מאיר בזגלו, "סאלים חיים ודויד: וראציות של שכחה", תיאוריה וביקורת, 2003, עמ' 171-184); וראו גם את המאמר על "התיאולוגיה של הטירוף" המדבר על קריסת האסלאם הממוסד לעבודה זרה בחמאס (מאיר בזגלו, "התיאולוגיה של הטירוף" דעות 105, חשוון תשפ"ד אוקטובר 2023).



בעידן של כלי נשק מתקדמים, ובאופק חימוש גרעיני של המזרח התיכון, יהיה קשה יותר ויותר להסתפק בערך ההגנה העצמית כדי להבטיח את ביטחוננו. במקרה זה הוא נותר כערך בפני עצמו המבוטא באמירה: יותר מסוכן כאן ליהודים, אבל כאן לפחות אנחנו יכולים להגן על עצמנו. זהו יעד דל מכדי לקיים בו חיים של מדינה. אף אדם אינו חי כדי להגן על עצמו. גיבורי ישראל וחוכמתנו בייצור כלי נשק לא יסולאו בפז. יחד עם זאת אלו הם רק מרכיב אחד בהגנה על ישראל. הציונות התאפשרה בעזרת שכחה או צמצום של המסר היהודי, שכחה שרק מתחזקת עם הוויית המצור של החרדים. ביאליק, ברנר והחרדים שיצאו נגדם בעצם שותפים לביטול השליחות היהודית במובנה כרעיון, השקפה שיש בה מה לומר לאנושות. קל לעמוד על כך היום: לדוגמא, מהפכת החיג'אב המסכנת את שלטון האייתולות הרבה יותר מפעולות צבאיות וכלכליות של המערב.

השליחות היהודית מעולם לא הסתפקה בהגנה עצמית, ולא הסתפקה בלהיות מעצמה כלכלית, או אפילו מדעית. להבנתי, מדובר במונותיאזים האתי שרמב"ם מייצגו, ואשר הרמנו כהן מצא בכתביו של רמב"ם. זהו אותו שילוב בין אמונה באל ובניצחון הטוב. קריאת "שמע ישראל" אינה מצטמצמת להסלמה בנקמה שהלביש עליה ברנר – היא מדברת על שותפות האל והאדם בניצחון הטוב. לימוד התורה המצטמצם בהוויות אביו רבא וההתנגדות לו נובעים מההשתקה של התורה. התורה אינה אדישה לכבוד האדם, חייו, חינוכו ורווחתו. החרדיות, כמו הלאומיות היהודית, יפות היו לשעתן, אך אין בהן די לעולמנו.

האסלאם נמצא היום במשבר חסר תקדים בתולדותיו. הוא מייצר עוני, שחיתות, דיקטטורות וטרור הפוגע בעיקר במוסלמים האומללים. בהתאם לכך, העיוות של מוסדות האסלאם אינו נגזר מאמונה באל, אלא משימוש בו למען העצמת סכסוכים פנים מוסלמיים. יחד עם זאת, משמעו של "ויבקשו שְמֶךָ ה'" שהזכרתי לעיל הוא שיש פוטנציאל באסלאם המתחבר להומניזם כדי להציע כאן בשורה חשובה לאזור כולו. אל לנו ללעוג ולקבע את המוסלמים בעיוות שנוקטים מוסדותיהם. טעה הרב מנחם פרום כאשר חשב שהחמאס הינה במהותה תנועה דתית, ולכן אפשר לעשות איתה שלום. אך הוא צדק כאשר ביקר את התנועות הלאומיות על הזלזול באסלאם בימינו. למעשה זלזול זה אינו אלא הזלזול של הציונות בכל רעיון אוניברסליסטי, שתחילתו בפולחן העבודה המרקסיסטי, בלאומיות רוויזיוניסטית, וסופו בהערצה של ההיי-טק וההצלחה העסקית.



כדי לאפשר זאת, אין להסתפק בשיח של מנהיגים (טעות נוספת של הרב פרומן האהוב). מסתבר שכולנו צריכים להשתנות בצורה זו או אחרת, תוך חזרה וגילוי מחדש של עצמנו. איננו יכולים להשליך אחר גווננו את הצורך בהשקפה יהודית. לוותר על השקפה יהודית משמע לוותר על בסיס עמוק לחיבור בינינו. מדינה דמוקרטית ויהודית בערכיה היא התחלה טובה, אבל יש לעבותה ולפרטה לתתי פרקים, ויש לבחון את השלכותיה: למשפט, לחברה, לחינוך, לביטחון.

יש אמת מסוימת בביקורת של ביאליק על התפיסה החרדית. אלא שבימינו, כאמור, יש להבטיח לאותה עדה חרדית חיים בטוחים כשומרי מצוות היכולים לגדל את ילדיהם כשומרי מצוות ואוהבי תורה. רק עם הבטחה זו אפשר לבוא לעדה החרדית בדרישות פתיחות גבוהות. הימין הדתי צריך להיות יותר דתי מימני: חזונות של גירוש הערבים, בנייה על הכוח ועל נצח ישראל אינם רק מסוכנים אלא גם אינם מספיקים לממש את שליחותינו היהודית.

למרות המצב הקשה שאנחנו נתונים בו, מעולם לא היינו קרובים כל כך למימוש חזון זה. הסכמי אברהם הם התחלה פוליטית נהדרת. ההסתייגות של ציבורים חשובים מן החמאס ברמה שמעולם לא נצפתה בעבר תורמת לתקווה. ההתעוררות של יהדות ארה"ב נגד האנטישמיות בקמפוסים ונגד השיח הפרוגרסיבי הנהנתני והצבוע היא התחלה מבטיחה. נשארנו מאחור בכל הקשור לשליחות היהודית הכוללת מרכיב של השקפה. לא רק שוויתרנו על הסברה - ויתרנו על הייעוד.

קשה לסלוח לעם שנושא על כתפיו ייעוד בעבור העולם ומלואו המתנכר לשליחותו. נראה שאם בעבר נתפסה שליחות זו כמותרות, שריד גלותי, הרי שהיום היא מתדפקת על דלתותינו כמפתח בהשלמת הרעיון של חזרתנו לארץ מולדתנו.



## חינוך בעלחמה יורם הרפז

מערכת החינוך מעודדת את התלמידים להתמקד ברגשות ומדכאת כל חשיבה עצמאית. דווקא כשהתותחנים רועמים צריך לשנות את הגישה

מכל המוסדות החברתיים – הפוליטיקה, הכלכלה, הצבא, הדת, התקשורת – החינוך הוא המוסד החברתי החלש ביותר. המוסדות האחרים חשים בכך, ומנסים להכתיב לו את מטרותיהם. הפוליטיקה מکتובה לו "חינוך לאזרחות טובה" – אילוף לאזרחות ממושמעת; הכלכלה מכתובה לו "חינוך טכנולוגי" – הכשרה לשוק העבודה; הצבא מכתוב לו "חינוך לשירות משמעותי" – הכנה לחיילות נלהבת, "מורעלת"; הדת מכתובה לו "התקרבות לאמונה", "התחזקות" – הדתה, שטיפת מוח; והתקשורת מכתובה לו "חשיפה למידע" – התמכרות למידע-בידור (infotainment), ובהשפעתה, גם המורים רוצים רייטינג בכיתות ומנסים לעשות חינוך-בידור (edutainment). בלשונם של האסטרטגים, החינוך שוחה במים אדומים, שורצי כרישים – מוסדות חברתיים שמנסים לטרוף אותו. וכך, במקום לחנך, החינוך מאלף, מכשיר, מכיו, שוטף, מבדר.

החינוך הוא טרף קל למוסדות חברתיים אחרים לא רק משום שהוא תלוי בלגיטימציה שהם מספקים לו, אלא גם משום שהוא ויתר על זהותו ושכח את מטרתו הייחודית. לכן הוא שש להיטרף; הוא מקווה שהמוסדות החברתיים האחרים ימלאו את הריקנות שלו במטרות שלהם.

בימי מלחמה, המוסדות החברתיים רעבים במיוחד, שכן הם רוצים לגייס את העם לתמיכה טוטלית ונטולת ספקות במלחמה. לפיכך, המלחמה הנוכחית לא רק מאיימת "לשטח את עזה", היא גם מאיימת לשטח את מה שנשאר מהחינוך. רק מנהלים ומורים אמיצים המתעקשים לחנך, גם בימי מלחמה, מצילים את החינוך מפני נטייתו האובדנית.

מהי מטרתו הייחודית, המובהקת, העיקרית, של החינוך, מטרה שהמוסדות החברתיים האחרים אינם יכולים ואינם רוצים להשיג, מטרה שהחינוך עצמו שכח? מטרת החינוך היא ללמד את התלמידים לחשוב, לחשוב היטב ולחשוב טוב.

(המאמר פורסם לראשונה במוסף הארץ 24.11.23)

## לחשוב

מטרת החינוך היא לערב את התלמידים בחשיבה על ועם התכנים הנלמדים ולהתנסות בעצמם כאנשים חושבים, הומו-ספיינס. אבל על בית הספר תלוי שלט גדול, בלתי נראה אך מורגש היטב: "הכניסה לחשיבה אסורה!". מתיו ליפמן, אבי התוכנית "פילוסופיה לילדים", כתב באחד מספריו: "אם השפה ניתנה לנו כדי להסתיר את מחשבותינו, בית הספר ניתן לנו כדי למנוע אותן". ומייקל ברבר, שעיצב את החינוך באנגליה בתקופת שלטונו של טוני בלייר, סיפר באחד מספריו שהיה עד לשיחה כזאת: מורה לתלמיד: "מה אתה עושה?". תלמיד: "חושב". מורה: "אז תפסיק לחשוב ותתחיל לעבוד!".

מדוע בית הספר מונע מתלמידיו ואוסר עליהם לחשוב? משום שחשיבה עלולה להכשיל אותם, "להוריד ציון". כבר בכיתה ב' או ג' התלמידים מבינים: "כאן לא חושבים". הם מרגישים שחשיבה מעורבת, מעמיקה, אכפתית, עלולה להכשיל אותם, ומפתחים חשיבה בית-ספרית טיפוסית – מנוכרת, שטחית, אדישה. בלשונו של דייוויד פרקינס, חוקר חינוך אמריקאי, "תלמידים בבית הספר מנהלים כלכלת חשיבה חסכונית ונשמרים מפני השקעת-יתר בחשיבה".

## לחשוב היטב

"כולם חושבים, אך לא כולם חושבים היטב", כתב ג'ון דיואי, גדול הוגי החינוך, והניח יסודות לחינוך לחשיבה – תנאי ראשוני, לדעתו, לחברה דמוקרטית בריאה. מטרת החינוך היא ללמד את התלמידים לחשוב היטב – באופן יעיל, ביקורתי ויצירתי. חשיבה יעילה היא חשיבה המבצעת פעולות כגון קבלת החלטה ופתרון בעיה ביעילות – באופן מהיר ומדויק. חשיבה ביקורתית היא חשיבה המטילה ספק באמונות מקובלות, מובנות מאלהן לכאורה. נקודת המוצא שלה, כתבתי באחד מספריי, היא "היכולת והנטייה לראות סוגיות קיומיות משתיים או יותר נקודות מבט שונות, מבלי לאבד את זאת שלך". חשיבה יצירתית היא חשיבה המפיקה רעיון או מוצר מקורי ומועיל.

חשיבה במיטבה דרושה בימי שלום; בימי מלחמה היא קריטית. חשיבה במיטבה נסבלת בקושי בימי שלום; בימי מלחמה היא נרדפת. בעוד שכולם מתגייסים למלחמה, היא בוחנת את סיבותיה, מהלכה ומטרותיה, ופוגעת במורל הלאומי.

וכאשר התותחים רועמים החינוך שותק. הוא שתק גם לפני שהתותחים רעמו. גם בימי שלום הוא לא חניך את תלמידיו לחשוב ולחשוב היטב, הוא לא משוגע להתחיל עם זה עכשיו. מורים שילכו נגד הגיונו של בית הספר ונגד הלך הרוח הציבורי, וילמדו



את תלמידיהם לחשוב בקור רוח על היבטים שונים של המלחמה, יקימו עליהם הורים פטריטיסים שיקראו לפיטוריהם. "כאשר אדם מתחיל לחשוב", כתב ניטשה, "הוא הופך לאדם בודד". במלחמה הוא הופך לאדם מפוסר, מוחרם, פגיע.

### לחשוב טוב

החשיבה היא אינסטרומנטלית במהותה – משרתת, לפי דרישה, מטרות טובות ומטרות רעות כאחת. חינוך לחשוב טוב מגייס את החשיבה לערכים החורגים ממנה. אבל לא כל הערכים הם ערכיים. גם לחמאס יש ערכים והוא מוכן למות למענם. חשיבה טובה משרתת ערכים הומניסטיים ומפתחת את "האנושי שבאדם".

חינוך הומניסטי בגרסת הנאורות הוא אבי החינוך לחשיבה, שכן הוא מבקש לפתח את האוטונומיה של האדם, את יכולתו לחשוב בכוחות עצמו ולעמוד בפיתוי של "לחשוב כמו כולם" – כמו הקבוצה שאדם רוצה להתקבל אליה. ומאחר שבכל אדם טמון פוטנציאל להיות אוטונומי, סבר קאנט, גדול הנאורים, כל אדם הוא תכלית לעצמה ולא אמצעי לשימושם של אחרים. כך הוא הגדיר את הנאורות: "נאורות היא היציאה של האדם מחוסר בגרותו, שהוא עצמו אשם בה. חוסר בגרות הוא אי-יכולתו של האדם להשתמש בשכלו בלי הדרכת הזולת. אשמה בחוסר בגרות קיימת, אם סיבתו אינה חוסר שכל, אלא חוסר החלטה ואומץ להשתמש בו ללא הדרכת הזולת. Sapere Aude! – העז להשתמש בשכלך! היא אפוא סיסמת הנאורות" – וגם סיסמת החינוך.

שבועיים לאחר פרוץ המלחמה כתב בועז יזרעאלי במוסף זה: "נדמה שהתפתחה משרה במרחב הציבורי בישראל. כרגע לא נראה שרבים ירצו לקבל אותה, לפחות לא באופן פומבי. מדובר במשרת ההומניסט. מכל השאר יש הרבה – לוחמים, אסטרטגים, פרשנים – אבל משבצת ההומניסט עומדת ריקה". חינוך לחשיבה טובה – עצמאית ומחויבת לערכים הומניסטיים – מחנך את התלמידים למשרה הזאת, משרה שאין לה ביקוש רב בימי שלום, ועוד פחות מכך בימי מלחמה.

### חינוך-טיפול

עוד לפני המלחמה, ואף לפני מגפת הקורונה, החינוך נכבש על ידי הפסיכותרפיה והפך בהדרגה, או שואף להפוך, לחינוך-טיפול. במהלך המלחמה – והיא תהיה ארוכה – הכיבוש יתהדק. הפסיכותרפיה אינה מוסד חברתי, היא לא כריש, היא בת משפחה, היא שייכת למוסד החברתי חינוך, אך היא משרתת את המוסדות החברתיים האחרים, משום שהיא מנטרלת את הפוטנציאל החתרני של החינוך.

אזרחים מטופלים אינם מסכנים את המדינה על כל מוסדותיה; אזרחים חושבים מסכנים אותה. החינוך-טיפול הוא סוכן שהמדינה שתלה בחינוך. "מה שווה התאגיד [החינוך] אם אנחנו לא שולטים בו".

הייעוץ הפסיכולוגי-חינוכי בבית הספר נועד לטפל באופן ראשוני בבעיות פסיכולוגיות של תלמידים "בעייתיים" כדי לאפשר להם לתפקד כתלמידים, אך השיח הטיפולי שלו החליף בהדרגה את השיח החינוכי. הטיפול במצבם הנפשי-רגשי של התלמידים הפך מאמצעי למטרה. פיתוח החשיבה, רכישת ידע, העמקת ההבנה, הפנמת ערכים ושאר עיסוקיו של החינוך הועמדו בפניה. בתי הספר הופכים בהדרגה, או שואפים להפוך, למרכזים לבריאות הנפש. "איך אתם מרגישים היום?" ו"איך נוכל להרגיש יותר טוב?", הן השאלות הנחשבות ביותר בכיתה. בימי המלחמה הן השאלות היחידות.

במכתב שנשלח לאחרונה לכלל המורים על ידי השירות הפסיכולוגי-ייעוצי (שפ"י), הומלץ למורים להפוך את הכיתה ל"מרחב מוגן" שבו התלמידים יוכלו לשאת ברגשותיהם. "בעת השיתוף ברגש", נכתב שם, "נתקף את הרגש, נתמקד בכוחות ונכוון לפעולה. לדוגמה, בתגובה לשיתוף של תלמיד שפחד, ניתן לומר: 'ברור שמצב כזה מעורר פחד. זה טבעי להרגיש כך', ולשאל: 'מה עזר לך? מה עשית? מה יעזור לך להרגיש קצת יותר טוב?'. נכון, זה התפקיד של שפ"י, לדאוג לרווחתם הנפשית של התלמידים, אבל לא לשם כך התכנסנו בבית הספר, גם לא בזמן מלחמה.

המלחמה העצימה ותעצים את השיח החינוכי-טיפולי, שהשתלט על השיח החינוכי עוד לפני שנתיים-שלוש לפני המלחמה, במגפת הקורונה ואחריה, "למידה רגשית-חברתית" היתה הטרנד המרכזי בחינוך. מטרת החינוך, לפי גישה זו, היא להקנות לתלמידים "מיומנויות רגשיות-חברתיות" – מיומנויות בוויסות רגשות, במודעות עצמית, ביחסים בין-אישיים, במודעות חברתית, בקבלת החלטות אחראית, ועוד. נעזב את העובדה שהמורים לא הוכשרו להקניית "מיומנויות" כאלה – שהן יכולות ותכונות מורכבות ביותר ולא מיומנויות הנרכשות באמצעות חיקוי ותרגול, ואינם יכולים להקנותן לשלושים-ארבעים תלמידים בשיעור של 45 דקות... זה לא חינוך. החינוך אמור ללמד את התלמידים לחשוב באופן עצמאי על בסיס ידע כדי להבין את העולם ולהתנהל בו באופן חכם והגון. הכיתה אינה אמבטיה של רגשות, היא במה של מחשבות – גם בימי מלחמה.



## חינוך בימי מלחמה ושלום

חינוך בימי מלחמה, גם בימי שלום, יכול לנקוט שלוש דרכים: להפוך לטיפול, לעודד ולהנחות "שיתוף רגשות"; להתעלם ממצבם הנפשי-רגשי של התלמידים, להיצמד לתוכנית הלימודים וללמד את "החומר" לקראת הבחינות; או להדהד ולשדרג את מצבם הנפשי-רגשי של התלמידים באמצעות חשיבה על ועם התכנים של תוכנית הלימודים ותכנים נוספים. החינוך צריך ללכת בדרך השלישית, הוא מיועד לכך.

כיצד אפשר לעבד את ה"חומרים" שהמלחמה מייצרת לדיון עתיר מחשבה בכיתה? אפשר ורצוי להפעיל עליהם חשיבה, חשיבה במיטבה וחשיבה טובה.

בתחום "חשיבה", המורים יכולים לספק ידע בסיסי – שיהיה על ועם מה לחשוב – על ההיבטים השונים של המלחמה, ההיסטוריים, הגיאוגרפיים, האידאולוגיים, ועוד. אחר כך הם יכולים לערב את התלמידים בחשיבה על מושגים שהמלחמה מציפה. למשל, "קונספציה". התלמידים שומעים "קונספציה" מכל עבר ולא מבינים. זהו, אכן, מושג מופשט. תלמידים, כמו מבוגרים, חושבים שאנחנו תופסים את המציאות באופן ישיר, רואים, שומעים, ממששים אותה. הם לא מבינים שהמציאות מתואכת לנו על ידי קונספציות – מבינים מושגים טעוני רגש. אם הם יבינו שהמציאות אינה חודרת כמות שהיא לתודעתם, אלא נבנית על ידה, הם ירכשו "תובנה לחיים".

בתחום "חשיבה במיטבה", המורים יכולים לעורר חשיבה ביקורתית ויצירתית על תופעות שהמלחמה מאיצה, למשל, על הרגש שמניע כעת את הציבור ומנהיגיו – נקמה. הם יכולים לסייע לתלמידים להבין אותו, את מקורו ותוצאותיו, באמצעות, למשל, עיון בפרקים נוספי נקמה בתנ"ך, וקריאה בשירים כמו "בעיר ההרגה" ו"על השחיטה" של ביאליק. תלמידים מצטיינים יכולים לקרוא את סיפור הנקמה הקלאסי של קלייסט, "מיכאל קולהאסט", וכולם יכולים לצפות בסרטי נקמה עתירי קתרזיס של טרנטינו. וכיוון שפורקן קתרטי קיים רק בסרטים – בחיים הנקמה פותחת מעגל נקמה המשמיד גם את הנוקמים – הם יכולים להמציא לנקמה מוצא אחר.

מורים נועזים במיוחד יכולים לחלץ את התלמידים מנקודת מבט אחת על המלחמה ולגעת, בזהירות המתבקשת, בנקודת המבט הפלסטינית. ואם לא עכשיו כשהדם רותח, אז מאוחר יותר, בשש אחרי המלחמה. בימים שבהם מנהיגים ואזרחים מתחרים בדה-הומניזציה של האויב (שלב הכרחי בדרך להרג שלו) – נאצים, מפלצות, וכו' – כדאי להחזיר אותו לממדים ארציים יותר. להבין זה לא לסלוח, זה להבין.

בתחום "חשיבה טובה", המורים יכולים להעלות דילמות אתיות ולהנחות מחלוקות עליהן. המלחמה מעלה דילמות אתיות קונקרטיות, חלקן טעונות ואכזריות מאוד. כדאי להציע לתלמידים דילמות כלליות יותר. למשל: מלחמה חסרת מעצורים

או מלחמה מרוסנת, שאינה הורסת את חייהם של "בלתי מעורבים"; ציות מלא להוראות הממשלה והפיקוד הצבאי, או נכונות להניף דגל שחור; חתירה לשלום חרף האכזריות של האיבי, או התבצרות בבונקר התקפי.

מורה אחת בחטיבת הביניים סיפרה לי שבשיעור שלה, "לאחר שבוע שלם של 'שיתוף רגשות'", תלמידה אחת התפרצה: "נמאס לנו מזה!". "אז מה אתם רוצים?" המורה שאלה. "להגיד את הדעות שלנו ולהתווכח עליהן", השיבה התלמידה. "זה היה שיעור מרתק. גם אני למדתי הרבה", סיכמה המורה. להבעת דעה ולחשיבה עליה בדיאלוג עם דעות אחרות יש תפוקה פדגוגית – וגם אפקט תרפויטי.

"המחשבה מרעילה את התשוקה" כתב ז'אן-פול סארטר. מלחמה היא הזמן של התשוקה. במלחמה היא יכולה לממש את שתי הפנטזיות הסותרות לכאורה שלה: להשתולל ללא מעצורים, לשטח, להשמיד, לחסל; ולהתגייס עם כולם – "אין ימין שמאל" – למטרה נעלה, מטרה שלמענה כדאי להרוג ולהיהרג. רק חשיבה מחונכת היטב, חשיבה פעילה מונחית ערכים הומניסטיים, יכולה "להרעיל" את תשוקת המלחמה שלנו, לרסן ולהנחות אותה – ולשמור על צלם האדם שבנו.



## חידוש 'הברית' בעתות פלחפה (תקציר מאמר) אבינועם רוזנק

יש רגעים מכווני תודעה והיסטוריה; אבני פינה מעצבות דרך ואנו מצויים בליבתם. נכון, קשה מאד להמציא את עצמנו מחדש מן היסודות. כולנו קשורים בעבותות אל דברים המלווים אותנו כל חיינו מבית הורינו וחינוכינו, קהילותינו והמרחב התרבותי והדתי שגדלנו בתוכו. אבל הרגעים ההיסטוריים המטלטלים הללו – שכולנו חווים – מחוללים שינוי ומזמנים אותנו לחולל שינוי. אלו אירועים המשנים זוויות התבוננות ומאפשרים בהירות. החווה אותם חש שלא ראוי לחשוב אחריהם כאשתקד ולא ראוי ולהפטיר את מה שהיה בעבר.

אני מבקש להביא כאן כמה תמונות המזמנות, להבנתי, חשבון נפש וראייה מחודשת, תמונות היכולות להיות מצע לשיח חינוכי חדש.

....

### הסכנה של 'ברית ייעוד' שהתנתקה מ'ברית גורל'

במערכת החינוך אנו מבקשים לכונן חזון. לא ניתן לקיים חינוך בלעדי, שהרי "באין חזון יפרע עם" (משלי כט, יח). החזון הוא 'הרצוי' המבוקש שאנו מבקשים להוביל את עצמנו ואת תלמידינו; המצוי הוא מצע לתיקון עולם טוב יותר.

אני רוצה להזכיר את תובנותיו של הרב סולובייצ'יק בהקשר זה. גם הוא חווה טלטלה עזה לאחר השואה, שבגללה הפך להיות למנהיג ציוני. אולם תחילה, מעט רקע על הרב סולובייצ'יק שסייע להבין את המושגים שאזדקק להם, את המהפכה שהם חוללו בזמן היווצרותם ואת הצורך להרחיבם.

הרב סולובייצ'יק הגיע ממשפחה אורתודוקסית, אנטי־ציונית. סבו – ר' חיים מבריסק – היה ראש ישיבת בריסק, והוא זה שסגר את שערי הישיבה רק כדי להימנע משילוב לימודי חול בישיבה; שילוב שכפו השלטונות.

הנכד, הרב יוסף סולובייצ'יק, קיבל מלכתחילה חינוך אחר. השכלה כללית הייתה חלק מלחם חוקו, והוא קיבלה בעיקר מאמו. לימים גם כתב דוקטורט בפילוסופיה באוניברסיטת ברלין (חזו הושלמה ב־1932).

המאמר המלא מופיע באתר הכנס



הרב סולובייצ'יק הצעיר ידע להכיל השכלה כללית. אולם התזוזה להכלת היהודי החילוני כשותף ב'כלל ישראל' נעשתה אצלו רק לאחר השואה. הביטוי המושכל של מהפיכה זו עלה על הכתב בהמשגתו המפורסמת בין 'ברית גורל' ל'ברית ייעוד'. עבורו, הרחבת 'גבולות הבית היהודי' – שלא ברוח האורתודוקסיה החרדית – מתאפשרת לנוכח מאבק ההישרדות של יהודים חילונים, הנרדפים ונרצחים כיהודים רק בשל יהדותם מלידה, והם אף מגינים על יהודים אחרים ככאלה.

ואולם בספרו "חמש דרשות", טען סולובייצ'יק כי לאנשי 'ברית הגורל' המעשיים, הציוניים, החילוניים, אין 'ברית ייעוד' יהודית. 'הייעוד' היהודי לדעתו צומח מההלכה בלבד (ותובנה זו של הרב סולובייצ'יק צריכה עיון בפני עצמו שהוא מעבר לדבריי כאן).

ישנו אפוא נתק, לדעת הרב סולובייצ'יק, בין 'ברית גורל' ל'ברית ייעוד'. ו'ברית ייעוד', ככזאת, נובעת רק ממרחבי הרוח של תורה ומצוות, ש"ס ופוסקים.

ב'שבת השחורה' שכולנו חויינו, התחוור לי בגוף ראשון (ולהבנתי, כך גם חש סולובייצ'יק לנוכח השואה) שאי-אפשר להפטיר כאשתקד. לדעתי, 'ברית גורל' אינה רק 'גורל'. יש בה מצע חסר תקדים להיווצרות של 'ייעוד' חדש. ייעוד שלא נוצר מהרוח בלבד. ייעודים רוחניים ואידאיים הנוגעים ברוח בלבד עלולים להשתבלל בתוך עצמם ולחוש רק את עצמם. רוח הנוצרת רק בהיכלי בית המדרש או חדרי סמינר של מלומדים, החסרה את זיעת הגוף, גורל החיים, את 'הכלל' והאחוזה של מרחב קהילתי משפחתי מגוון; ייעוד המתגבש רק בתיבת התהודה של קהילה ספציפית – סופו לחולל ניתוקים. התרחשות החיים שיש ב'שטחי הכינוס' של הצבא מכילה חכמה שאסור להתמכר לה, כי החיים אינם רק מלחמה – אבל טעות קשה להתעלם ממנה, כי יש שם פעימות חיים וליבון ערכים, למרות ובגלל האירוע עצמו והמגוון האנושי.

שאלות על 'מהו האדם?' ומהו 'האחר?' חייבות גם להיפגש עם החרדה והאימה, הרוע האנושי ואטימות הלב. הן גם צריכות להיות ב'שטחי כינוס' צה"ליים עכשוויים של מעגלי דיבוק חברים, של אחווה קיומית, של אהבה גשמית. 'ייעודים' מופשטים של אידיאולוגיות טהורות עלולות לגלוש לאותן תהומות של ניכור, המאיימות לפורר את העם הזה – לשמחת מבקשי נפשו. 'ייעוד' שאינו ער לייעוד המצוי בחוויית 'ברית הגורל' עלול להיות לא רק עיוור לעומקה של הרוח אלא גם להיות מצע לפירוקו של הגורל המשותף.

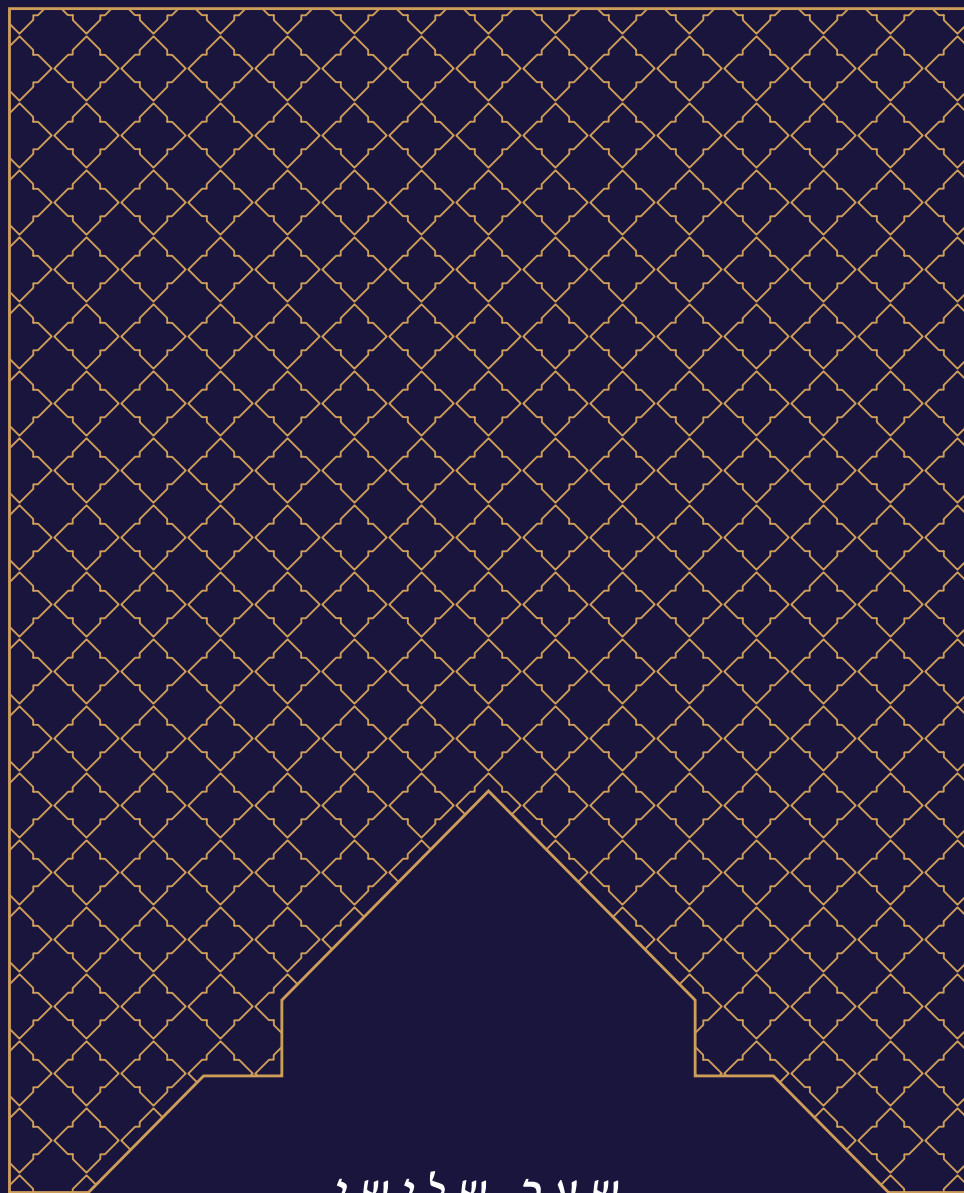


המחנכים והמחנכות ומלומדי המלחמה בחזית ובבית יכולים וצריכים לשמש כמרחבי היצירה החדשה של ייעודים רוחניים חדשים. הם אלה המכירים את חכמת המפגש שבין הרוח והשדה המעשי. גם אם הרוח אומרת את דברה, יש להקשיב לילד מהמקום שבו הוא נמצא. והאזנה עמוקה מבהירה שלא רק שאתה מבין יותר את המצוי על מנת להביאו אל הרצוי, אלא יש במצוי חכמה, המרמזת על 'תכליות' ו'חזונות' שחייבים להיות ערים להם.

על עולם החינוך ועל מי שחוו 'ברית הגורל' לקחת אחריות על החזון העתידי של מדינת ישראל. דווקא אתם בהיותכם החיבור שבין הרוח לשדה תוכלו להוביל ליצירת 'ביחד' המבקש לתקן, אבל יש בה גם הערכה ואהבה לשלל הגוונים המצוי סביבכם.

....

[6] בזכות החיים: היהדות, כלשונו של הרב סלובייצ'יק, "רואה במוות ניגוד עצום וסתירה מבהילה לכל חיי הדת". היהדות – בשונה מחוויות הדת שאנו חווים בשכונתנו – מאמינה בחיים. פיקוח נפש דוחה את כל התורה כולה. ההלכה מעדיפה את העולם הקיומי, החי, שיש בו יותר משיח מופשט של "מעבר" טהור. עולם החיים של גוף ונפש, חומר ורוח, רגש טבע ושכל הם גילום של מצוי ורצוי הגדולים מ'עולמות מופשטים' נעדרי חיים.



ש ע ר ש ל י ש י

---

תקווה

## כאן הוא ביתי רות קלדרון

הרעיון הישראלי הוא בית. בית לאומי לעם היהודי בארץ ישראל. אותו בית שנפרץ וחולל ב-7 באוקטובר והביא למלחמה עקובה מדם, לצער וכאב ואימה. צער על האובדן הנורא בחיי אדם ועל אובדן תחושת הבית.

הבית חולל, אבל העם קם. ניגודים שנראו בלתי ניתנים לגישור נרתמו מכל הקצוות לאחווה שכמוה לא ראינו מזמן. כשהמדינה "עזבה את הקבוצה", נחלצה החברה האזרחית השסועה והראתה שהמחלוקת היא לשם שמים, על החזון המשותף, על דמוקרטיה ויהודית – אחים למשק, החרדים בזק"א, הגבורה בחזית, הערבות ההדדית בעורף, המאבק על התודעה בישראל ובעולם כולו. אין עלינו כאשר אנחנו נלחמים עם אחינו ואחיותינו. לא חוזרים למקום שבו היינו. החברה האזרחית היא משותפת, חוצה מגזרים, בעלת עוצמה רוחנית ומסירות נפש מופלאים. היחד הוא טבעי והכרחי. ביום שאחרי המלחמה נצטרך לשקם את הבית

כדי לא לשוב אל המחלוקות וההפרדות שהחלישו אותנו ונצטרך לשנות, בין השאר את היחס אל זהות המדינה וזהות אזרחיה. אחרי שהעוינות נגד יהודים הרימה ראש במעוזי הנאורות, ברור שזהו הבית הלאומי של כל יהודי העולם - קהילה קהילה ומסורתית, דרכיה ואמונותיה. האיחוי של האמונות והדעות של קהילות שונות זו מזו, ראוי שיבוא מכבוד למסורת וללימוד. המדינה צריכה לעודד ולאפשר לימוד של התרבות היהודית על כל גווניה - לכל קהילה ובית ספר בדרכם. כשיצמחו על בסיס הלימוד תלמידות ותלמידי חכמים בכל הציבורים, תתחזק החברה כולה ותתעשר הזהות היהודית של הבית הלאומי. כל זאת צריך להיעשות במודעות ובכבוד לאזרחי ישראל שאינם יהודים, מתוך כבוד למורשתם, שפתם ואמונתם. לימוד השפה והתרבות הערבית יעזור לנו להכיר את עצמנו ולמצוא את מקומנו במזרח התיכון.

## כבוד האדם והשתמעויותיו בחינוך

יהודה פיטרן

מאורעות ה-7 באוקטובר חוללו רעידת אדמה קשה המהדהדת ברבדים רבים ועמוקים. הטראומה שחווינו כולנו ערערה יסודות אנושים ופסיכולוגיים ראשייתם. הזוועות שנחשפנו אליהן בעל כורחנו - כהורים לילדים, כנכדים, כבנים, כבני משפחה קרובים ורחוקים, כחברים וכאזרחים - סדקו אמונות יסוד שלנו. האמונה ביכולת שלנו כהורים להגן על ילדינו נחלשה, הביטחון של ילדים בכוח של הוריהם התערערה, האמונה שהצבא והמדינה יגנו נפגעה קשות. הזוועות שכן אנוש מסוגל לבצע הרעידו את נפשנו. הכאב קשה מנשוא. החיים במדינת ישראל לא יחזרו להיות מה שהיו קודם למאורעות נוראים אלו.

שאלות חינוכיות מתעוררות. באיזה מצב נפשי יחזרו ילדינו לבית הספר? מה אמורות להיות מטרות החינוך בעת הזאת? מה צריך להשתנות? כיצד להחזיר את האמונה בבני אדם? מה צריך להיות תפקיד החינוך אל מול המדינה שכשלה? מהי דמות הבוגר שלאורה אנו מחנכים? עד כמה נחנך לערנות ואקטיביות אזרחית? אנו זוכרים את הקיטוב שובר הלב שבו היינו ערב המלחמה.

מתוך מגוון הסוגיות החינוכיות שעולות, בחרתי להתמקד בצורך המרכזי של מערכת חינוך לעסוק בשאלת החינוך להומניות, בפרט בעת הזאת. חיים רבים כל כך נגדעו באיבם, ובאופן כל כך לא אנושי. כיצד מחנכים להומניות, לנוכח אירועי ה-7 באוקטובר? כל אחד ואחת מהנופלים הם עולם ומלואו, האובדן העצום בלתי ניתן להכלה. החשיבות של הכרה בערך האין סופי של חיי האדם, בכבוד האדם, עולה במלוא חריפותה. ראוי להדגיש שהומניות אין פירושה טמינת הראש בחול, ייפוי המציאות, התעלמות מסכנות, או ראייה לא מפוכחת של הסביבה הקרובה והרחוקה שלנו. אדרבא, כל אלו הם ביטוי לאנטי הומניות, לזלזול בחיי אדם ובערך האדם.

### כבוד האדם במסורת היהודית

לעיסוק בכבוד האדם שורשים רבים בעולם היהודי ובעולם הכללי. כבוד האדם ביהדות מתחיל ממש מבראשית. נעמוד רק על המעט שבמעט: "ויאמר אלוהים נעשה אדם בצלמנו כדמותנו וירדו בגת הים ובעוף השמים ובכל הרמש הרומש על הארץ. ויברא אלוהים את האדם בצלמו בצלם אלוהים ברא אותו זכר ונקבה ברא אותם" (בראשית א, כז-כח). פירושים רבים ניתנו לאורך הדורות למשמעות של "צלם



אלוהים", למה שמבדיל את האדם מבעלי החיים, ומה מקנה לו את ערכו הסגולי: חופש הבחירה של האדם, היכולת לשלוט בעולם החי ובטבע, הכוח השכלי, המוסר ועוד. מהחשיבות העצומה של האדם נגזר גם האיסור ליטול את חייו, והעונש הקשה המוטל על מי שעבר על ציווי זה הוא: "ואך את דמכם לנפשותיכם אדרוש מיד כל חיה אדרשנו ומיד האדם מיד איש אחיו אדרוש את נפש האדם. שופך דם האדם באדם דמו ישפך כי בצלם אלוהים עשה את האדם" (בראשית ט, ה-ו). בספר תהילים, מודגש הכבוד וההדר של האדם והיכולת שלו לשלוט בכל העולם: "כי אראה שמך, מעשי אצבעותיך, ירח וכוכבים אשר כוננתה. מה אנוש כי תזכרנו ובן אדם כי תפקדנו. ותחסרהו מעט מאלוהים וכבוד והדר תעטרהו. תמשיליהו במעשה ידיך כל שתה תחת רגליו" (תהילים ח, ו-ז). גם מדרשי חז"ל רוויים בהתייחסויות אל כבוד האדם. שוב, נכיר רק מעטים מהם: "חיבה יתרה נודעת לו שנברא בצלם" (מסכת אבות ג, יד). את הייחודיות והחשיבות של האדם ניתן למצוא גם בציטוט הבא: "לפיכך נברא אדם יחידי בעולם ללמד שכל המאבד נפש אחת מעלה עליו הכתוב כאילו איבד עולם מלא" (סנהדרין ד, ה).

ישנה מחלוקת מעניינת בין רבי עקיבא ובן עזאי על הציווי "ואהבת לרעך כמוך" (ויקרא ט, יח). בעוד שרבי עקיבא סבור שזהו כלל גדול בתורה, בן עזאי אומר: "זה ספר תולדות אדם" הוא כלל גדול יותר מ"ואהבת לרעך כמוך" (ספרא, קדושים פ"ד, ה"ב).

המושג "כלל" משמעותו עקרון כולל מנחה, שממנו נגזרות השלכות רבות. רבי עקיבא ובן עזאי מנסחים שני כללים שמהם נובעים ציוויים רבים הנוגעים לשאלת היחס הראוי אל הזולת. רבי עקיבא רואה בציווי "ואהבת לרעך כמוך" את אבן היסוד שעליה וממנה אפשר לבנות את מערכת היחסים הרצויה בין בני אדם. מכלל גדול זה נובעים ציוויים רבים. זה העיקרון המנחה ביחס אל הזולת. כאשר אתה אוהב אדם, בוודאי אם אתה אוהב אותו כמו שאתה אוהב את עצמך, לא תהיה אדיש לגורלו, לא תגנוב או תעשוק אותו, לא תתעלם ממצבו.

לעומתו, בן עזאי מבסס את מערכות היחסים הנדרשות בין בני אדם על יסוד אחר. הכלל של "זה ספר תולדות האדם" נלקח מן הפסוק "זה ספר תולדות האדם, ביום ברוא אלוהים אדם, בדמות אלוהים עשה אותו. זכר ונקבה בראם, ויברך אותם ויקרא את שמם אדם ביום הבראם" (בראשית ה, א-ב). בן עזאי מתייחס להמשך הפסוק: "בדמות אלוהים עשה אותו". כל בני האדם נבראו בצלם אלוהים, ולכן אסור לאף אדם לפגוע בו - בחירותו ובזכויותיו. כל בני האדם, זכר ונקבה, שייכים למשפחת האדם - האדם שנברא בצלם. מבחינת בן עזאי זהו הכלל הגדול של התורה, והוא גדול יותר מהכלל של ואהבת לרעך כמוך. כלומר, התשתית ליחסים נשענת על

ההכרה העמוקה שכל בני האדם נבראו בצלם אלוהים, בדמות האלוהים. הכרה זו מובילה ישירות ל"כבוד האדם" ולכל המשתמע מההכרה בערך הסגולי והאין סופי של האדם.<sup>2</sup>

שני הכללים שמנסחים רבי עקיבא ובן עזאי, למרות ההבדלים ביניהם, הם התשתית למצוות רבות מאוד. אפשר לראות באיסורים "לא תרצח", "לא תגנוב", "לא תענה ברעך עד שקר", "בפני עיוור לא תיתן מכשול וחרש לא תקלל" ומצוות רבות נוספות כנובעים מכללי יסוד אלו הקשורים שניהם לכבוד האדם. אפילו הציוויים "לא תיקום ולא תיטור" יכולים להיתפס כציוויים הנגזרים מעיקרון העל של כבוד האדם. לציוויים אלה ודאי אין תוקף משפטי. על פי החוק, אינך מחויב להשאיל כלי לאדם שלא נענה להשאיל לך כשביקשת ממנו. האיסור הנורמטיבי במקרה זה אינו רק הימנעות מהשאלת הכלי, אלא אם השאלת לו, עליך להימנע גם מלציין בפניו כי אתה אינו כמוהו, וכי למרות שלא השאיל לך אתה משאיל לו. אדם כזה עובר על האיסור "לא תיטור". כל אחד משני כללים גדולים אלו מחייבים אותנו לא להתעלם ממצוקתם של אחינו ואחיותינו. הם ממחישים לנו את החומרה של העמידה כנגד, של אי נקיטת מעשה, של הפגיעה בצלם אנוש.

נזכיר בקצרה, כי גם במערכת ההלכתית ממלא הכלל של כבוד האדם תפקיד חשוב. למשל, "גדול כבוד הבריות שדוחה לא תעשה שבתורה" (בבלי ברכות יט, ע"ב). לכלל הזה ביטויים הלכתיים רבים. הרגישות לכבודו של הזולת נוכחת מאוד במסורת היהודית הקלאסית, וישנה זיקה ברורה בינה ובין התפיסה של כבוד האדם, המבוססת על אדם נברא בצלם אלוהים. דוגמא נוספת מדיני מלקות הקשורה לכבוד האדם היא: "ארבעים יכנו לא יוסיף פן יוסיף להכותו על אלה מכה רבה ונקלה אחיך לעינך" (דברים כה, ג). אסור להגיע להשפלת האדם - "ונקלה אחיך לעינך".

האיסור להלבין פנים קשור אף הוא למונח כבוד האדם, עד כדי האמירה החריפה: "כל המלבין פני חברו ברבים כאילו שופך דמים" (בבלי בבא מציעה נח, ע"ב). החיורון המתפשט על פניו של האדם המבויש, בריחת הדם מהפנים, מזכירה שפיכת דם ממש. בשל חומרת המעשה נאמר: "מוטב לו לאדם שיפיל עצמו לתוך כבשן האש ואל ילבין פני חברו ברבים" (בבלי בבא מציעה נט, ע"א).

### כבוד האדם במסורת המערבית הליברלית

המסורת הליברלית המערבית נשענה רבות על גישתו הפילוסופית של קאנט בדבר היות האדם תכלית בפני עצמה, ובדבר הרציונליות של האדם והחופש שלו לבחור את מטרותיו, ובלבד שהדבר עולה בקנה אחד עם החופש של האחר. האדם הוא

2 ייתכן ואין באמת מחלוקת בין שניהם ורבי עקיבא יוצא אף הוא מאדם נברא בצלם, שמתוך כך נולדת גם האהבה.



לעולם תכלית בפני עצמה, ולא אמצעי למשהו אחר. בבסיס הנאורות נמצא כבוד האדם וההכרה במעמדו הייחודי של האדם בעולם.

על בסיס תפיסה זו אישרה העצרת הכללית של האומות המאוחדות בדצמבר 1948 את חוק זכויות האזרח המבטיח את חירות הפרט ואת ההשתתפות הפוליטית וזכויות כגון איסור העבדות, העינויים והגזנות, הזכות לעבודה והזכות למנוחה ולפנאי, הזכות לביטחון סוציאלי וזכות התנועה, חופש הדת, חופש הביטוי בכתב ובעל פה, חופש ההתאגדות, זכות הצבעה לכל ועוד. העצרת אישרה גם זכויות כלכליות, חברתיות ותרבותיות של האומות. בניסוח של ההכרזה: "הכבוד המהותי והזכויות השוות שאין להפקיען של כל בני משפחת האדם".<sup>3</sup>

ההכרזה האוניברסלית הייתה אבן פינה שעליה ביקשו האומות המאוחדות לכונן את הסדר הבין לאומי העתידי של האנושות ושל החיים הציבוריים בכללותם. את השורשים להכרזה זו ניתן לראות בצמיחת הנאורות מחד ובמוראות המאה ה-20 מאידך. התפיסות שבבסיס ההכרזה הושפעו מהרעיונות הגדולים של הנאורות, של המהפכה האמריקנית ושל המהפכה הצרפתית, של התנועה לדמוקרטיה ולליברליזם שעיצבה את ההיסטוריה המודרנית.<sup>4</sup>

### כבוד האדם במשפט הישראלי

אהרון ברק מבחין בין שלושה מובנים של כבוד האדם: כבוד האדם כערך חברתי, כבוד האדם כערך חוקתי וכבוד האדם כזכות חוקתית.

כבוד האדם כערך חברתי - כבוד האדם משקף את האנושיות שבאדם, את ההומניזם של האדם כאדם. משמעותה של אנושיות זו היא שהאדם הוא יצור חופשי המפתח את גופו, רוחו, דמותו אישיותו ומגשים את תדמיתו על פי רצונו שלו. משמעותה היא האוטונומיה של הרצון הפרטי, חופש הבחירה, חופש הפעולה של האדם כיצור חופשי השולט על גורלו ועל אורח חייו. אנושיות זו משמעותה שלמותו הפיזית והנפשית של האדם. היא ערכו של האדם כאדם. היא אינה קשורה למידת התועלת הצומחת ממנו לאחרים ואינה קשורה לכישוריו, ליכולתו ולהישגיו. מאנושיותו של האדם, נובע שוויון בין בני אדם, שמו הטוב של האדם, חופש הביטוי, המצפון והדת של האדם ועוד.

<sup>3</sup> ההכרזה הבינלאומית לכל באי עולם בדבר זכויות האדם, ב' פברואר 1948 (עורך), מקורות במשפט בינלאומי פומבי, ב' ירושלים, תשמג', עמ' 805-802.

<sup>4</sup> ראו י' אריאלי, על התנאים הנוצרים לניבוסה של תורת כבוד האדם וזכויותיו, בתוך **שאלה של כבוד**, כבוד האדם כערך מוסרי עליון בחברה מודרנית, עורך יוסף דוד, המכון הישראלי לדמוקרטיה, הוצאת מאגנס, האוניברסיטה העברית, ירושלים 2006.



כבוד האדם כערך חוקתי - לא כל ערך חברתי הוא גם ערך חוקתי. בחוקות רבות מופיע כבוד האדם כערך חוקתי, אך לא כזכות חוקתית. בישראל מהווה כבוד האדם ערך חוקתי וגם זכות חוקתית. בחוק כבוד האדם וחירותו, כבוד האדם הוא הערך החוקתי המשותף לכל הזכויות המופיעות בחוק היסוד. סעיף אחד בחוק היסוד קובע כי זכויות היסוד של ערך האדם בישראל מושתתות על ההכרה בערך האדם, בקדושת חייו ובהיותו בין חורין. הביטוי ערך האדם, משמעותו כבוד האדם כערך חוקתי. לערך החוקתי של כבוד האדם יש כמה תפקידים, המרכזי שבהם הוא תפקיד פרשני. אנחנו מבינים את היקפם של הזכויות האחרות על רקע תפיסה אינטגרטיבית, המבקשת להגשים את ערך כבוד האדם. כך למשל, עיקרון השוויון נשען על הערך החוקתי של כבוד האדם.

כבוד האדם כזכות חוקתית - מעבר להיותו ערך חברתי וערך חוקתי, כבוד האדם בישראל הוא גם זכות חוקתית. כבוד האדם כערך חוקתי משתרע על הזכויות כולן, והוא חל גם על כבוד האדם כזכות חוקתית, שנועדה לממש את כבוד האדם כערך חוקתי. כבוד האדם כזכות חוקתית הוא בעל ערך שלילי, כלומר אסור לפגוע בכבוד האדם; והוא בעל ערך חיובי, כלומר יש להגן על כבוד האדם. כזכות חוקתית, לכבוד האדם יש גזרה משלו, הנבדלת מהזכויות האחרות.

המשפט הישראלי, בהובלתו של ברק, העניק מעמד ראשוני במעלה לכבוד האדם ועיגן אותו כחוק יסוד כבוד האדם וחירותו בשנת 1992. לדעתו, ההגנה על כבוד האדם היא משימה ראשונה במעלה במערכת המשפט. במסגרת כבוד האדם וחירותו: "יש לכלול את השוויון, חופש הביטוי, חופש האמונה והדת, חופש היצירה, האסיפה וההתאגדות" - כל אלה הם ביטוי לכבוד האדם וחירותו במדינה יהודית ודמוקרטית.

ברק מודע לכך כי למושג "כבוד האדם" שורשים ארוכים במסורת היהודית: המושג כבוד האדם "אינו חדש לעמנו. שורשיו שתולים במורשת היהודית שלנו... כבוד האדם נגזר מכבוד הבורא מפני שהאדם נברא בצלמו. כבוד האדם פירושו שלא לבייש את צלם האלוהים שבאדם"<sup>5</sup>.

### כבוד האדם ומערכת החינוך

ההשתמעויות החינוכיות של כבוד האדם, כשהן נלקחות ברצינות, הן דרמטיות ומשנות לחלוטין את מטרות ואופי החינוך בבתי הספר. ההכרה במעמד הסגולי של האדם, בערך האין סופי שלו, בהיותו תכלית ולא אמצעי, יוצרים כולם הוויה חינוכית שונה בתכלית מזו הרווחת כיום בבתי הספר.

5 כבוד האדם כזכות חוקתית, הפרקליט מא, 1994, עמ' 274.



לעתים קרובות מדיי מוגדר תפקידו של בית הספר כהכנה לחיים. על אף שיש אמת בטענה זו, היא עלולה להסתיר עובדה מאוד משמעותית שיש לה השלכות חינוכיות קריטיות: בית הספר אינו רק, ואף לא בעיקר הכנה לחיים - הוא גם החיים עצמם. ילדינו מבליים שנים רבות בתחומי בית הספר; יום אחר יום, במשך שעות רבות - אלו החיים שלהם. אינטראקציות בין-אישיות בינם ובין חבריהם ובינם לבין המורים, התרחשויות וחוויות מגוונות, סיטואציות אנושיות - כל אלו הם נחלתם היום-יומית של התלמידים. כאשר מבינים כי בית הספר הוא החיים עצמם ולא רק הכנה לחיים, הרי שתשומת הלב מופנית לשאלת איכות החיים של התלמיד בבית הספר. איכות החיים נקבעת במידה רבה במימוש צלם האלוהים שבאדם: בהכרה בערכו האין סופי, בייחודיותם המפעימה של כל תלמיד ותלמידה, במימוש חוזר ונשנה של ערך כבוד האדם בחיי היום יום של בית הספר. ההכרה בייחודיות זו, בחשיבות של רגשותיהם, מחשבותיהם, לבטיהם, מכאוביהם, פחדיהם, תקוותיהם, אהבותיהם, שאיפותיהם של התלמידים והתלמידות, הם אינם תוצר לוואי של החינוך, אלא ממטרות החינוך עצמו. בהקשר זה, מטרת החינוך היא להוביל להכרה ולמימוש ערך כבוד האדם במידה הרבה ביותר האפשרית. הכרה זו, מימוש זה, קשורים גם במתן ביטוי הולם ומכבד לזהותם של התלמיד והתלמידה, ליכולת שלהם לבוא לידי ביטוי משמעותי, בראייתם כאדם במלאותו - ולא רק דרך הישגיהם כתלמידים ותלמידות. הכרה בערך הסגולי של האדם היא גם הכרה בכך שהיכולת האנושית ללמוד ולהתפתח היא עצומה, ואנו רחוקים מלממש את הפוטנציאל האדיר הגלום בתלמידנו. אמונה זו, ביכולתו הגבוהה של האדם - כל אדם, צריכה לעמוד בבסיס התהליכים הלימודיים והחינוכיים של מערכת החינוך.

הקשר עם הילדים והילדות צריך להיות עניין מרכזי בתוך בית הספר - לראות את הפנים, את מגע העיניים, להתעניין בשלומם, לתת זמן לעבודה משותפת על פיתוח כשרים בין אישיים, להיות קשוב למצוקות ולצרכים שלהם, לפתח תחושת שייכות. לשים כמטרה מרכזית בבית הספר - חינוך להכרה בערך הסגולי של האדם וטיפוח אהבת אדם, ובעקבות כך גם ביסוס יחסים הוגנים ומכבדים בין כל באי בית הספר.

כאמור לעיל, כבוד האדם הוא ערך מרכזי במסורת היהודית ובמסורת הכללית, והעיסוק החינוכי בנושאים כגון היחס אל הזולת, אל גופו, רכושו, עמדותיו, כבודו ורגשותיו, צריך להיות מרכזי ומתמשך. חיזוק האנושיות שלנו, במלוא משמעותה, והבחירה להמשיך לחיות את חיינו באופן הטוב ביותר והשמח ביותר האפשרי, הן מטרות ראויות לחינוך בכל עת, ובוודאי בתקופה מורכבת זו.

בברכת שובם של כל החטופים והחטופות ורפואה שלמה לכל הפצועים והפצועות, ולחזרתם לשלום של כל חיילי וחיילות צה"ל וניצחון האור על החושך.

## מחשבות על יציאה מחושך לפעולה נורית הרטן

שבת ה-7 באוקטובר הייתה ועודנה היום בו נשברה, בעיניי, האמונה כי מדינת ישראל, על כל פגמיה וחולשותיה, ממלאה את ייעודה ותפקידה הראשון (אך לא היחיד) - הגנה על חייהם ועצמאותם של אזרחיה.

לאורך העשורים האחרונים, שברה ישראל שוב ושוב את האתוס של הסולידריות הישראלית. אתוס זה נשמר לפחות במלחמותיה (יותר במלחמות אין ברירה, פחות במלחמות יש ברירה). מאז ועד לשנים האחרונות נשמר אתוס זה ביחס למשפחת השכול. בשנים האחרונות גם ה"פרה הקדושה" הזו נשחטה, והפגיעה במשפחות אלו ניכרה במישורים רבים.

הונה, מיד עם היוודע על הזוועות של ה-7 באוקטובר, קמו ישראלים מכל המגזרים - דתיים כחילוניים, יהודים כערבים, שמאלנים כימנים, והתחילו לעבוד יחד. ביום אחד, יצר רוב העם בישראל אלטרנטיבה לשלטון לא מתפקד בתחומים רבים. ראשית במעשה, אחר כך בכסף, ולבסוף בתמיכה ציבורית.

נזכרנו מי אנחנו ומה אנחנו יכולים להיות. פתאום מושג השחץ "חברת מופת" קיבל משמעות - לא במשמעות של טובים מאחרים, אלא במשמעות של "ערבים זה לזה", מופת במשמעות של סולידריות חברתית.

הנפגעים העיקריים ממתקפת הזוועות של החמאס היו קיבוצי עוטף עזה, ויחד איתם שדרות, ולאחריהם ערי ועיירות דרום המדינה. אלה היו נתונים למתקפת טילים ללא הרף (לעבר אשקלון נורו מדי יום עשרות טילים). יישובים, בעיקר אלה שנחרבו במתקפה, פונו מהדרום ומהצפון.

בניגוד משוער לתפקודה המקרטע (שלא לומר המנוטק) של הממשלה ברוב משרדיה, הציפה התגייסות זו מושג ישן-חדש. מושג זה הוא הקהילה והכוח להפעיל ולבנות מלמטה כלפי מעלה, ולא כפי שהורגלנו כאן - מלמעלה כלפי מטה, ניהול ריכוזי של הממשלה (כושל בדרך כלל).

אני מבקשת כאן להתייחס למושג סולידריות וקהילתיות בהקשר של בית הספר. מה מאגד ומחבר בין אנשים עד כדי יצירת קהילה? האם אדם שייך במקביל לכמה קהילות? מה ההבדל בין קהילה הנוצרת במרחב מוגדר (קיבוץ) לבין קהילה הנוצרת סביב נושא מוגדר (עמותה, בית כנסת, בית ספר)?



בקיבוץ, שהקהילה היא ערך מרכזי באידיאולוגיה שלו, ומתקיימת זיקה בין מרחב גיאוגרפי לקהילה, קל להבחין ב"קהילתיות", וזו ניכרת בימים אלו שלאחר הפינוי. אולם במרחב עירוני גדול, זיקה זו נחלשת, ועולות זיקות אחרות כמו מושג, או ערך לקהילה.

בנוסף לתפקידיו החינוכיים של הבית הספר כמקום בו מתוודעים לידע, לדרכי למידה, מקום בו לומדים לחשוב (ראו מאמרו החשוב של יורם הרפז), אני מבקשת לבחון את תפקידו הקהילתי של בית הספר כמוביל ומחייב את קהילת שותפיו: תלמידים וצוותי חינוך על משפחותיהם המורחבות. לא רק קיום טקסים וציון חגים, אלא מרכז רוחש פעילות וחיים לאורך כל ימות השנה ושעות היום, מקום בו עובדים ותורמים כל אנשי הקהילה במגוון דרכים.

להלן מספר יוזמות אפשריות, שבהן ניתן לשלב הורים, סבים, דודים וכל מי שקשור לקהילה הן כיזמים, הן כמדריכים והן כ"צרכנים".

בית הספר כמרכז תרבותי שבו גם מקיימים תרבות במגוון סדנאות, וגם נחשפים לתרבות מן החוץ. הסדנאות הן בעיקר בהובלת האמנים והאומנים בקהילה (כן, גם גרות, תפירה או פרזול).

בית הספר כמרכז אקולוגי הדואג ליירק את סביבתו ואת עצמו, מפתח חקלאות מקומית ועוד.

בית הספר כמרכז למידה למגוון גילאים במגוון רמות: מלימודים לבגרות מאוחרת ועד ללימוד שפות, ותחומי דעת להרחבת ההשכלה, ובו ספריה משמעותית ופעילה.

בית הספר המשלב פעילויות עבור כל חברי הקהילה, החל מעזרה להורים לילדים קטנים, וכלה בליווי לבני הגיל השלישי, כולל שילובם בחיי הקהילה.

רשויות מקומיות רואות עצמן, בצדק, כמי שאמונות על רווחת תושביהן, באופן ישיר, מהיר ומדויק הרבה יותר ממשרדי הממשלה (אשר בינתיים אינם משחררים את הסמכות והתקציבים לרשויות המקומיות). רשויות מקומיות אמורות לאגד בתוכן קהילות בית ספריות ולהפוך בעצמן לקהילת הקהילות.

החברה האזרחית בישראל חזקה וטובה יותר ממערכות השלטון בה, והיא קרן האור באפלה שירדה עלינו בשנים האחרונות, עד הלילה השחור של ה-7 באוקטובר.

מדברי דוד גרוסמן ("הארץ" 30.10.2020):

"ואפשר לראות את התקווה כמין עוגן, שנזרק מתוך קיום חנוק ונואש לעבר עתיד טוב וחופשי יותר. לעבר מציאות שעדיין איננה קיימת, שרובה עשוי ממשאלות לב. מדמיון. העוגן נזרק ונאחז בקרקע העתיד, והאדם, ולפעמים חברה שלמה, מתחילים למשוך את עצמם אליו.

זה מעשה אופטימי: היכולת להשליך את העוגן הדמיוני אל מעבר לנסיבות המוחשיות והשרירותיות מעידה על כך שבנפשו של האדם שמעז לקוות יש עדיין מקום אחד שהוא חופשי. מקום שאיש לא הצליח לדכא אותו, ולא לזהם."



## מסורת של צמיחה

### אורית סופר

#### שְׁעָרֵי בְרָכָה, שְׁעָרֵי דַעָה וְהַשְׁכָּל – מסורת כתשתית ללמידה וצמיחה

אחד הדימויים הפוריים ביותר לחינוך הוא עבודת החקלאי או הגנן החוזרת על עצמה שנה אחר שנה. מבין הקשרים הרבים שמחברים בין עולם הגינון והחינוך, נראה לי שקשר קולע במיוחד הוא שאיפת הגנן לעשות הכל כדי להפוך את הערוגה שלו לדשנה ובריאה, ולצידה הידיעה שמכאן הצמח צריך לגדול בעצמו, ולחקלאי נותר להתבונן בצמח שלו וללוות אותו בתפילה ובסקרנות. שנים רבות אני עוסקת בתנאים המיטיבים לצמיחה ולשגשוג של תלמידים ואנשים, בבניית תשתית המאפשרת מסע פורה של חיים וזהות, בהענקת תחושת ביטחון המאפשרת לצמוח. בשנים האחרונות המשגה זו הולכת ומתלכדת עם תפיסותיי המסורתיות, ואני מבקשת לשתף כאן במחשבות ראשוניות על חינוך מסורתי. המוקד שאציג כאן אינו תוכנית הלימודים או התכנים המסורתיים, אלא המאפיין המסורתי המבני והתרבותי של בתי ספר ומסגרות חינוך.

ובכל זאת פטורה בלי כמה מילים לגבי תכנים ותוכניות של יהדות מסורתית אי אפשר. אני זוכה לעבוד ולחיות בבתי ספר שבהם חינוך יהודי, מסורת ומסורתיות הם מרכיב מרכזי. בחמש עשרה השנים האחרונות ניהלתי שלושה בתי ספר מסורתיים – בית ספר יהודי קהילתי בארה"ב, בית ספר יסודי ברמלה, וכיום זאת השנה החמישית שאני מנהלת את תיכון קשת בירושלים, תיכון המשלב בין חילונים, מסורתיים ודתיים. בכל אחת מהמסגרות האלה, ובאופן מובהק בחינוך בקשת, יש עיסוק ישיר, מודע ומרתק בבניית תוכנית לימודים שבה כל אחד ואחת מוזמנים לבוא כמו שהוא/היא מבחינת אורחות החיים והזהות היהודית. הזהות היהודית מתורגמת לתוכנית לימודים רחבה ומעמיקה הכוללת קולות רבים, ובשאיפה גם רמת אוריינות יהודית רחבה. ומעבר לכל זה, מוקד ההתעניינות הזהותית הוא הבית שממנו מגיעים (אנחנו לעיתים קוראים לזה הבית הספר שלנו "הבית הוא הספר"). בהזדמנות אחרת יש מקום לכתוב ולפרט על ההזדמנויות החינוכיות המיוחדות שתוכנית לימודים כזאת יוצרת, על הלבטים הכרוכים בה והמתחים שלעיתים מתעוררים בה. זה אינו הדגש הפעם.

הפעם הדגש נוגע בתשתית ובמהות העיסוק בחינוך – השאיפה המתמדת להיות מסגרת שבה אנשים יכולים לצמוח לטובה ולהיטיב לסביבתם. את ליבת התפיסה החינוכית שתוצג כאן אפשר לתמצת למשפט קצר: ככל שאדם חש בטוח יותר, כך הוא פנוי יותר ללמידה ולצמיחה. המונח "בטוח" מתייחס לביטחון פסיכולוגי וקהילתי-ארגוני, למידה שבה המקום שאני שייכת אליו יוצר תחושת ביטחון ויציבות. המונח "למידה" מחציו השני של המשפט נשען על תפיסה שלפיה התוצר של פדגוגיה איכותית הוא התנסויות לימודיות (ולא הישגים או תוצאות). ההתנסויות – עומקן, רוחב היריעה שבהן, מידת היצירה שבהן – הן המקום שהן מתפתחות האישיות, היכולת הלימודית והתפקוד החברתי.

הקשר בין שני היבטים אלה הוא קשר י'ן יאנגי' - ביטחון ויציבות פיזית ורגשית יוצרים בסיס איתן, והם נחוצים כדי לקחת סיכונים, להתנסות, ללמוד ולהתפתח כאדם. האלטרנטיבה העצובה לתחושת ביטחון היא חרדה, והיא אחראית למגוון מצבי סבל ותקיעות – הימנעות, תוקפנות, כאוס, חוסר ביטחון, אי שקט, קושי בהתקשרות בין אישית ועוד. בהיעדר בסיס בטוח, אנרגיה התפתחותית רבה נגזלת בחיפוש אחרי עוגני ביטחון ויציבות. התקווה הגדולה שנטועה במה שיוצג כאן היא שלצד המטען המשפחתי, מערכת חינוכית המספקת בסיס בטוח תהפוך גם לחוף מבטחים נצחי (כמעט) עבור תלמידים ומורים. מערכת כזו תתמוך במסע החינוכי והלימודי המורכב בדרך לשיפור האדם ולהפיכתו לאדם עצמאי, סקרן, תורם, מאושר, וכזה החי מתוך חוויית למידה מתמדת. ואם נחזור לתמצות שהוצג למעלה, נוכל כעת להוסיף לו עוד דגש שאולי יהיה ברור יותר – ככל שאדם חש בטוח יותר, וחי מתוך תחושה שיש לו ובו חוף מבטחים, כך הוא פנוי לנדוד למסע רחוק ומשמעותי יותר.

מי שהגיע עד כאן, כבר בוודאי מתחיל לחוש את התפיסה המסורתית פוסעת איתנה אל מרכז הבמה. הפעם לא כתוכן יהודי מסוים, אלא כצורת חיים שיש בה בראש ובראשונה עוגנים של שייכות, יציבות, קשרים משמעותיים, מוגנות, ועקביות – כל אלה מספקים ביטחון בחיי האדם.

אתייחס לשלושה מרכיבים מרכזיים שדרכם החיים המסורתיים במיטבם יכולים לחזק את תחושת הביטחון בחיי בית הספר ובעבודה החינוכית: שייכות למקצב חיי קהילה ולמסורת; איכות ויציבות הקשר הבין אישי עם מבוגרים משמעותיים; וקיומה של מסגרת אפקטיבית שניתן לסמוך עליה.



### שייכות למקצב חיי קהילה ולמסורת

הקהילה ומסורת הקהילה מספקות בסיס מוכר וצפוי למקצב החיים. שייכות לקהילה ולמסורת יוצרת קשר עם העבר של בית הספר ושל האנשים בתוך בית הספר. היא תורמת לבית הספר שפה של סמלים וטקסים המחזקים את תחושת השייכות ומייצגים יציבות של רעיונות ומסרים. נוכחות של דמויות רב גילאיות בבית הספר בונה תשתית של יציבות ועושר אנושי. הנחת העבודה החינוכית היא שכל מי שנכנס בשערי בית הספר ומצטרף אליו שייך לקהילה באופן בלתי מסויג וללא תנאי. כך נוצר בקהילה זו מגוון אנושי שאינו ממין ומסונן, ונוצרת התפתחות אורגנית של חיי קהילה. הקהילה והמסורת בבית הספר עשירים בתכנים תרבותיים מצטברים מתחום הרוח, המוסיקה, האומנות והאוכל, ואלו יוצרים תחושת שייכות, מוכרות ודובק פנימי שנשפג במגוון החושים. העולם המסורתי מציע מגוון של מנהגים המקדמים את ערך הערבות ההדדית. אלה מהווים מרכיב חשוב בליווי והרגעה של הפרט ברגעי החיים שבהם יש איום מובנה על תחושת הביטחון: קבלת פנים; הכנסת אורחים; ליווי צרכים מיוחדים; ואירועי חיים. למונח קהילה יש משמעות כפולה בהקשרים הללו: הן קהילת בית הספר עצמו, הן הקהילה המשפחתית והמקומית הסובבת את בית הספר – חיבור לשתייהן יחד מעניק ליחיד שייכות קבוצתית, ובמיטבו מבנה גם מקום לזהות היחיד, מתוך היכרות אישית וקרובה איתו. בנספח בחוברת זו, מוצגות דוגמאות לאופן שבו אנחנו שואפים לממש את התפיסות הללו בתיכון קשת.

### איכות ויציבות הקשר הבין אישי בין התלמידים והמבוגרים המשמעותיים

בית הספר צריך לקדם קשר אישי יציב ובטוח בין מבוגר משמעותי וחניך-תלמיד. מספר הדמויות צריך להיות מצומצם ויציב, ולמחנכות/ת תפקיד מרכזי מאד בהקשר זה. הזכות בקשר כזה צריכה להיות מובטחת לכל תלמיד, וצריכה להתבסס על נוכחות והיכרות אישית ההולכת ומעמיקה. איש החינוך שהתלמידים פוגשים צריך לראות בתלמיד שמולו אדם, ולהציע לו את מה שכל אדם מבקש לעצמו: אמון, אהבה, דאגה, וכבוד. סדיריות מובנות צריכות להבטיח את קיומו של זמן משותף משמעותי. נחוצים פלטפורמה וזמן לעקוב יחד אחר נתונים רלוונטיים שניתן יהיה למפות באופן עקבי ומסודר. בתוך הקשר הבין אישי צריכה להיות הזמנה עקבית לסקרנות ולכבוד ללמידה מטעויות. המחנך צריך להיות ער לחשיבות של אחריותו לבניית חוסן ויכולת ההתמודדות של התלמיד עם אתגרים במכלול תחומי החיים. הקשר צריך לספק פלטפורמה בטוחה להתנסויות, מתוך אמונה כי כל התנסות מרחיבה את יכולותיו של האדם ואת חירותו. בית הספר צריך להיות זמין לתלמידיו לאורך זמן, כולל עבור בוגריו, ככל שיזדקקו לו.



### מסגרת ארגונית מתפקדת ומגינה

נחוצה מסגרת שבה סדירויות בתחום ההוראה, הלמידה והטיפול בפרט, הן כאלה שמורים ותלמידים יכולים לסמוך עליהן. כללים וחוקים של המסגרת צריכים להיות ברורים, וככל שניתן, יש לשאוף שהם יעידו על ערכם ומקצועיותם ולא יחוו כשרירותיים. נוכחותן במרחב של דמויות הסמכות צריכה להיות משמעותית - כולל מנהלת נוכחת עבור מורים, ומורות נוכחות עבור תלמידים ותלמידות. הכללים צריכים להיות מפורטים מספיק, כך שהם יבירו את הסטנדרט המבוקש והנורמות המצופות. שמירה על מסגרות ומרחבי החיים של בית הספר - מרחבים פיזיים, מסגרות זמן, תפקידים, קבוצות וקהילות - מתקיימת באמצעות סימון גבולות ברורים ומגינים, גבולות המבטאים כבוד לצרכים (לדוגמה, הקצאת זמן לבעלי תפקידים). על הגבולות צריך להגן כך שהם לא יפתחו למשא ומתן מחוץ למקומות המובנים לכך. זמן ניכר צריך להיות מוקדש לתהליכי תכנון משותפים ומעמיקים, שכן תהליך של יצירה משותפת הוא התשתית למתן אוטונומיה מרבית בשלבי הביצוע. חוקים צריכים לשמור על זכויותיהם של המורים והתלמידים. ככלל, צריכה להיות דרישה למשמעת, מתוך אמונה שההרגל של עמידה בכללים מפנה תשומת לב ואנרגיה אל המעשה המרכזי, מקדם את התנאים שהמחנך העריך שנחוצים להצלחת המשימה, ומגדיל את יכולת ההתמודדות של התלמיד והתלמידה עם האתגרים. ככלל, לא נכון ששינויים, יוזמות ופרויקטים ייקלטו מגורם חיצוני לבית הספר, אלא ייבנו באופן אורגני בתוך בית הספר. תחושת שינוי ותנועה צריכה להתקיים בבית הספר כל הזמן. במיטבה היא צריכה להיות לא ארוכה מדי, ולא קצרה מדי - עליה לייצר התחדשות, בלי להפוך את הכל לחדש ולא מוכר.

ניהול מסורתי וחינוך מסורתי מחוברים בהגדרה לנקודות החוזק שהוצגו לעיל במרכיבי הביטחון הפסיכולוגי, ובעיקר לשני המרכיבים הראשונים: שייכות ללא תנאי; יציבות של מסורות; תנועה עדינה ועקבית של שינויים שלעולם מחוברים ליסודות ונובעים מהם באופן אורגני; חיבור קהילתי רב גילאי; חיי קהילה פעילים וקרובים ברמה האישית; וקשרים בין אישיים משמעותיים עם מבוגרים. במילים אחרות יש בכוחם של החיים המסורתיים ושל הנחות המוצא של העולם המסורתי, באשר לקשרים בין בני אדם בקהילה, ובאשר לקשר לשורשי הזהות, לקדם מערכת שבה הסביבה מספקת חוויה של ביטחון: ביטחון בשייכות, ביטחון במערכות היחסים וביטחון בהתנהלות האפקטיבית.

בעוד שהדגש במאמר זה אינו פדגוגי, ואינו עוסק באופן שבו ראוי לקדם למידה והתנסויות, הוא נשען כאמור על האמונה שתחושת הביטחון עצמה היא התשתית המרכזית החינוכית לעצם היציאה למסעות של למידה. ובכל זאת, חשוב לגעת



בקצרה בחיבור מהותי חשוב של ההשפעה המיטיבה של תחושת ביטחון על הלמידה, דרך חדר מורים משגשג. כאשר חדר המורים חש ביטחון, המורים מתפנים לממש את התשוקות המקצועיות והאישיות שלהם, זה פשוט מתעורר בהם בטבעיות. תהליך כזה מפתח ומזניק באופן אורגני הזדמנויות ללמידה מרגשת עבור התלמידים.

כמו גנן שיכול לטייב ולתמוך ביצירת סביבה פורה ובריאה, אך יודע שרגע הנביטה של הזרע והצמיחה של הצמח הוא פעולה שנובעת מהגרעין הפנימי של הצמח, ומתרחשת באופן עצמאי, כך גם המחנך בקשר עם חניכיו. לחינוך מסורתי במובנים הארגוניים שהוצגו כאן יש תרומה ניכרת לבריאות ולחיוניות של ערוגה שכזאת. ואם הוא לא נלכד במלכודת השמרנות או הדוגמטיות, יש בכוחו להיות ערוגה דשנה שבה אפשר ללוות בסקרנות תלמידים הצומחים גבוה ואיתן.

מערכת חינוכית מסורתית שהיא בסיס בטוח לתלמידים ולמורים, היא לא רק כלי לשיפור איכות החיים של חברה, היא כלי לשיפור החברה.

## טבוחת התחנכים

זיו ליסון

מספר שבועות אחרי ה-7 באוקטובר 2023, צוותי חינוך בבתי ספר רבים מנסים לחזור לשגרה. תלמידים חזרו לכיתות, ספרי לימוד נפתחו, והמורים הזמינים מנסים לעשות סדר בכאוס.

דרוש סדר רב. יש לסדר את המבנים עצמם, שעד לא מזמן אירחו מפונים או הפכו לחמ"לים. יש לסדר את המערכות ואת תוכניות הלימודים בהתאמה לסגל החסר. והדבר החשוב ביותר לפני שפוגשים את התלמידים הוא לסדר את המחשבות האישיות המתרוצצות בראש. מורות ומורים, נשות ואנשי סגל צריכים בעצמם להתמודד עם המצב. אבל וטראומה באוויר, האדמה רעדה ואיתה גם הלבבות.

מורות ומורים משוחחים בניסיון רגשי ועיוני להסביר במה שונה המתקפה ב-7 באוקטובר משאר מתקפות הטרור שחוותה החברה הישראלית. די מהר התברר שהטרוריסטים כיוונו לתוצאה הזו בדיוק. אזרחים בלתי מעורבים נחטפו מבתיהם. בהם קשישים הזקוקים לתרופות ולחמצן, משפחות וילדים רכים שהופרדו מאימותיהם. בדפי הקרב שהחזיקו מפקדי חוליות החמאס היו הנחיות ברורות וספציפיות לפגיעה בילדים ונשים, לאונס, שריפה, התעללות בנרצחים ובגופות. נוסף ממד חדש של אכזריות שטרם נראה בסכסוך הישראלי-פלסטיני. מה המוטיבציה לאכזריות הזו? הרי אין סיבה צבאית-טקטית "לבזבז זמן" ולהתעכב כדי להתעלל.

מדובר בהתקפה מאורגנת (שנלמדה מדעא"ש) לא רק על ההגנות הצבאיות הישראליות, אלא גם על ערכי החברה הישראלית: על היכולת הערכית להילחם בקונפליקט, ועדיין להגביל את הכוח; לשמור על מוסר בלחימה ולהפריד בין לוחמים לבין בלתי מעורבים. זה אינו עניין צבאי, אלא קוד אתי ישראלי יחודי המחויב מעצם החיבור בין מדינה מודרנית לעם עתיק. קוד הרואה את האויב כסובייקט ובוחר להגביל את הכוח בעימות, כדי לנסות לשמור על כמה שיותר חיים - כולל האזרחים מנגד. זהו עיקרון יסוד המלווה את המדינה כמעט מהיווסדה. האכזריות בהתקפה כיוונה לא רק למערכות התצפית והירי המתקדמות, אלא גם לערכים אלו. זוהי אכזריות שגירתה את התגובה האינסטינקטיבית הקמאית והראשונית הקוראת לנקמה, עין תחת עין וישן תחת שן. זוהי תגובה המקטינה את החוויה האנושית לחוויה של הישרדות חייטית כלאוה במעגל אינסופי של פחד; ריקון האדם מכל מה שאנושי והחפצה לכדי כלי של מלחמה. יש כאן הדהוד של הסכסוך הפנים-ישראלי ושל מגמות גלובליות - כולן תורמות להחפצת בני האדם שמנגד, האחר, שבתורן גוררות את החפצת העצמי. זוהי רדוקציה חברתית ואישית שבעטיה כולנו הופכים



לכלים ריקים של זעם ושל נקמה, קליפות, אמצעים למטרה. עלינו לנצח את המלחמה הערכית כפי שעלינו לנצח בשדה הקרב, להילחם בהחפזה, כפי שנלחמים באויב.

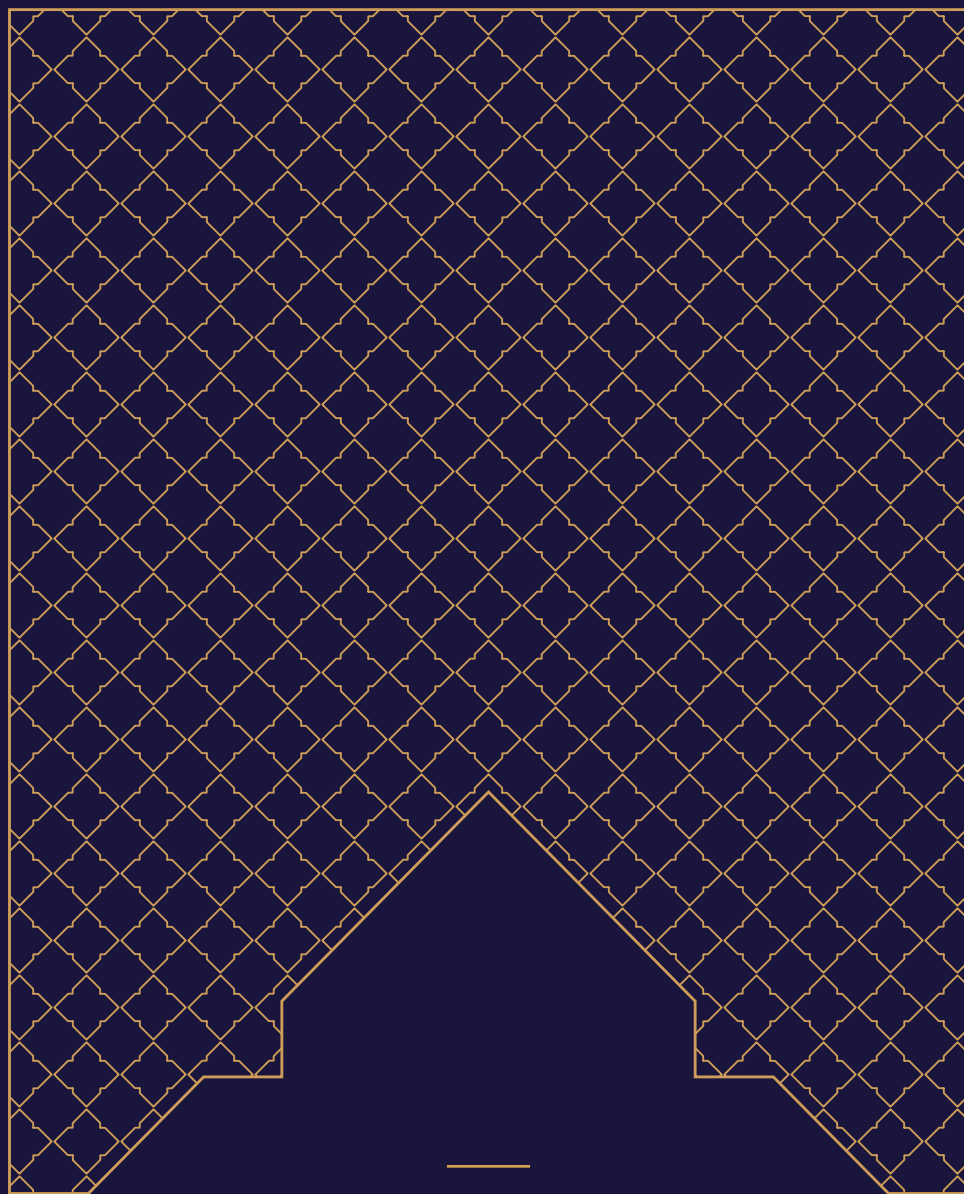
בנסיבות כאלו, מה על המורים למדעי הרוח לעשות? מה הרלוונטיות של 'החומר?' על המורים להגן ולפעול למען האנושיות של עצמם, של תלמידיהם ושל החברה. על המורים ללמד כדי לרפא את העצמי הסובייקט, לנסות לבטל את הנזק שנגרם בשל הטרור. לדמיין שוב, ואחר כך ליצור ולעצב מחדש חברה של סובייקטים. חינוך דיאלוגי יכול להתוות דרך למורים המחפשים ללמד כסובייקטים, לתת מענה לקושי.

בהוראה הדיאלוגית יש ניסיון ערכי ומחקרי לתת מענה למורים בכיתות, כך שיווצר שיח בין סובייקטים של אני-אתה לפי בובר, או אני אחר לפי לוינס. בנוסף, יש ניסיון לשיח תבוני אופרטיבי שבו נעשית 'פעולה תקשורתית' כפי שהגדיר אותה יורגן הברמאס. השיח המסורתי בכיתה הוא שיח של ריצוי, שבו המורה הוא מקור הסמכות והתלמידים מנסים לרצותו. זהו שיח שבו יחסי הכוח בין המורה לתלמידיו מסמלים מבנה אינסטרומנטלי של למידה. הוראה דיאלוגית מנסה ליצור בקרב התלמידים קהילה יוצרת ידע. דרך השיח הדיאלוגי, הטיעוני והביקורתי שנוצר בקבוצה, נבנה ומצטבר הידע כך שמערכת היחסים בין המורה לתלמידים משתנה.

במענה ליישום רפורמת 'המחר', בחרה רשת עמל בהוראה דיאלוגית ובמרכז דיאלוגוס, כדי לעצב מחדש את הוראת מקצועות מדעי הרוח בבתי הספר ברשת. כעשרים מורים בתפקיד 'רכזי מחר' נבחרו מבתי הספר המגוונים ברשת לעבור את ההשתלמות, ולאחר מכן להעביר את הידע ואת דרכי ההוראה לסגל המורים בבית ספרם. לאחר ביטול הרפורמה במשרד החינוך, עוקר תפקיד רכז המחר מתוכנו והופסק ה'גב' המוסדי לתהליך. עם זאת, כ-13 מורים בחרו להמשיך בהשתלמות מתוך הכרה בערכה להתפתחות המקצועית שלהם ושל צוותם. בסוף ההשתלמות, מורות ומורים רבים הציגו תוצרים המעידים על הבנה טובה של עקרונות ההוראה הדיאלוגית ויישום מרשים בכיתה. ההוראה והלמידה בהשתלמות נעשתה במודלינג (למדנו כלומדים את דרכי ההוראה ואת התוכן). לכן, הקבוצה עברה בעצמה שיח דיאלוגי אמיתי שייצג את הקולות המגוונים בשיח מחד ושאר לארגומנטציה תקפה מאידך. במהלך ההשתלמות נעשה שימוש נרחב באפליקציה 'דיאלוגים' להוראה דיאלוגית מקוונת בקבוצות קטנות, כמענה להוראה דיאלוגית בכיתה גדולה. הקבוצה ייצגה את הגיוון הרב של בתי הספר ברשת עמל: מורות ומורים דוברי עברית; דתיים ולא דתיים; מורות ומורים דוברי ערבית; מוסלמים דרוזים ונוצרים; כל גוונים בתי הספר - ממלכתיים, חמ"ד, וערביים; אוכלוסיות מגוונות - ממצטיינים דרך חינוך מיוחד ועד בתי ספר מקצועיים (מח"ט). ההשתלמות זכתה למשוב מצוין מהמשתלמים ומבעלי תפקידים ברשת.

עתה, בניסיון לחזור לשגרה, למורות ולמורים שלקחו חלק בהשתלמות יש סימני דרך להתמודד עם המבוכה. יש להם כלים לנסות ליצור מרחב בטוח, ליצור אמנה חברתית פנימית מחודשת ולתאם ציפיות. דרכי הוראה קונקרטיים. באמצעותן ניתן לדון ולשקול יחד דילמות בנושאים 'חמים' וקשים ולצבור ידע. להביא את כיתתם למקום שבו מצד אחד כמעט כל קול נשמע, ומהצד השני איכות הטענה נשקלת ונמדדת. בהמשך אולי יבחרו תלמידים אלה לפעול 'פעולה אזרחית': להילחם בהחפצה שהמלחמה גורמת דרך הדיאלוג והשיח גם מחוץ לבתי הספר - בקהילה; ליצור קבוצות שיח דליברציה דמוקרטית המשתמשות באותן המתודות כדי להשפיע גם מחוץ לשדה החינוכי; לעצור את ההחפצה לא רק בתוך בית הספר, אלא בין קהילות בתי ספר מגוונות; להשפיע על השיח הציבורי; וליצור שותפות לאמנה חברתית דמוקרטית - ישראלית מחודשת.





קטעי מקורות  
ונספחים

## ביאליק, בעיר ההריגה (קטע מהפואמה)

ואל עליות הגגות תטפט ונצבת שם בעלטה –  
עוד אימת מר המות במאפל הדומם שטה;  
ומכל-החורים העמומים ומתוך צללי הזויות  
עינים, ראה, עינים דומם אליך צופיות.  
רוחות ה"קדושים" הן, נשמות עוטיות ושוממות,  
אל-זוית אחת תחת כפת הגג הצטמצמו – ודוממות.  
כאו מצאו הקרדם ואל-המקום הזה תבאנה  
לחתם פה במבטי עיניהו בפעם האחרונה  
את כל-צער מותו התפל ואת כל-תאלת חייהו,  
והתרפקו פה זעות וחרדות, ויחדו ממחבואיהו  
דומם תובעות עלבון ועיניהו שואלות: למה? –  
ומי-עוד כאלהים בארץ אשר-ישא זאת הדממה?  
ונשאת עיניך הגגה – והנה גם רעפיו מחרישים,  
מאבילים עליך ושותקים, ושאלת את-פי העכבישים;  
עדים חיים הם, עדי ראיה, והגידו לך כל-המוצאות:  
מעשה בבטן רטשה שמלאוה נוצות,  
מעשה בנחירים ומסמרות, בגלגלות ופטישים,  
מעשה בבני אדם שחוטים שנתלו במרישים,  
ומעשה בתינוק שנמצא בצד אמו המדקרה  
קשהוא ישן ובכיו פטמת שדה הקרה;  
ומעשה בילד שנקרע ויצאה נשמתו ב"אמיו" –  
והנה גם עיניו פה שואלות חשבון מעמי.  
ועוד כאלה וכאלה תספר לך השממית  
מעשים נוקבים את-המח ויש בהם כדי להמית  
את-רוחך ואת-נשמתך מיתה גמורה עולמית –  
והתאפקת, וחקקת בתוך גרונך את השאגה  
וקברתה במעמקי לבבך לפני התפרצה,  
וקפצת משם ויצאת – והנה הארץ כמנהגה,  
והשמם כתמל שלשם תשחת זרהה ארצה.



וַיְרַדְתָּ מִשָּׁם וּבֵאתָ אֶל-תּוֹךְ הַמְּרִתְכִים הָאֲפֵלִים,  
 מִקּוֹם וְנִטְמְאוּ בְנוֹת עַמְּךָ הַכְּשָׁרוֹת בֵּין הַכְּלִים,  
 אִשָּׁה אִשָּׁה אַחַת תַּחַת שְׂבַעָה שְׂבַעָה עַרְלִים,  
 הַבַּת לְעֵינֵי אִמָּהּ וְהָאִם לְעֵינֵי בִתָּהּ,  
 לִפְנֵי שְׁחִיטָהּ וּבִשְׁעַת שְׁחִיטָהּ וְלֵאחֲרֵי שְׁחִיטָהּ;  
 וּבִיָּדְךָ תִּמְשַׁשׁ אֶת-הַכֶּסֶת הַמְּטוֹנֶפֶת וְאֶת-הַכָּר הַמְּאָדָם,  
 מִרְבֵּצַי חֲזִירֵי יַעַר וּמִרְבַּעַת סוּסֵי אָדָם.  
 עַם-קָרְדָם מְטַבֵּטֵר דָּם רוֹתַח בְּיָדָם.  
 וְרָאָה גַם-רָאָה: בְּאֲפֵלַת אוֹתָהּ זֹוֹת,  
 תַּחַת מְדוּכַת מִצָּה זוּ וּמֵאֲחוּרֵי אוֹתָהּ חֲבִית,  
 שְׁכָבוּ בְעַלְמִים, חֲתָנִים, אַחִים, הַצִּיצוּ מִן-הַחוּרִים  
 בְּכַפְרָר גְּוִיּוֹת קְדוֹשׁוֹת תַּחַת בֶּשֶׂר חֲמוּרִים,  
 נְחֻקוֹת בְּטַמְאָתוֹן וּמַעֲלֵעוֹת דָּם צוֹאֲרוֹן,  
 וְכַחֲלֵק אִישׁ פֶּת-בָּגוּ חֲלֵק מִתַּעֲב גוֹי בְּשָׂרוֹן -  
 שְׁכָבוּ בְּבִשְׁתוֹן וַיִּרְאוּ - וְלֹא נָעוּ וְלֹא זָעוּ,  
 וְאֶת-עֵינֵיהֶם לֹא-נִקְרוּ וּמִדַּעְתֶּם לֹא יֵצְאוּ -  
 וְאוּלַי גַּם-אִישׁ לִנְפִשׁוֹ אֵז הַתְּפִלָּל בְּלִבּוֹ:  
 רַבּוֹנוֹ שֶׁל-עוֹלָם, עֲשֵׂה נֶס - וְאֵלֵי הָרַעָה לֹא-תִבָּא.  
 וְאֵלֶּה אֲשֶׁר חִיו מִטַּמְאָתוֹן וְהִקִּיצוּ מִדְּמֹן -  
 וְהִנֵּה שְׁקִצּוֹ כָּל-חַיֵּיהֶן וְנִטְמְאוּ אוֹר עוֹלָמָן  
 שְׁקוּצֵי עוֹלָם, טַמְאָת גּוֹף וְנַפְשׁ, מִבְּחוּץ וּמִבְּפָנִים -  
 וְהִגִּיחוּ בְעֵלְיָהֶן מִחוּרָם וְרָצוּ בֵּית-אֱלֹהִים  
 וּבָרְכוּ עַל-הַנִּסִּים שֶׁם אֵל יִשְׁעָם וּמִשְׁגָּבָם;  
 וְהִכְהִנִּים שְׂבָהֶם יֵצְאוּ וַיִּשְׁאָלוּ אֶת רַבָּם:  
 "רִבִּי! אֲשֶׁתִּי מָה הִיא? מִתְּרַת אוֹ אֲסוּרָה?" -  
 וְהַכֵּל יָשׁוּב לְמִנְהַגוֹ, וְהַכֵּל יִחְזַר לְשׁוּרָה.



## פתוך פרויקט 'נהרות'

(תודה לשאול דה מלאך ואפרת ריגר חייבי)

### חכם אברהם פרחי: על האחדות, מתוך 'אבי הנחל', 1946

אם מסיבת איזה מקרה או מאורע, העם השבט או בני המשפחה היושבים יחד, נאלצים להבדל איש מעל אחיו, לפני שהקהילה תתפרד, הזקנים והמשכילים אשר בתוכם, צריכים להמתיק סוד, להציב ולהקים איזו אנדרטה, או לכונן איזה סימן לאות ולמזכרת, הבא להורות ולהוכיח שהם פארות וענפים של עץ אחד. ושאם במקרה נכרות עד הוא יחלים, ויונקתו לא תחדל ואיש באחיהו מדובקים בגזעם, יתלכדו ולא יתפרדו לעולם, ובכל ימי חייהם בשיבתם ובקומם בשיחתם ובמדבורתם, לא ימוש הסיפור מפיהם על כל הקורות אותם, איך שעל ידי מלחמה, סערה, משבר או מקרה אחר, נתרחקו ונפרדו מאבותיהם מאחיהם ומקרוביהם, נזרקו והושלכו אל ארץ אחרת, כדי שהציור של הפגע והמאורע המעציב הזה, ישאר חקוק וחרות על לוח ליבם, ועל לב בניהם ... וכל זה מחשש וממגור שמא במשך הזמן, בהיותם רחוקים זה מזה, מפוזרים ומפורדים בין העמים, יתערבו בגויים ההם, ילמדו ממעשיהם, ולפי האקלים ומזג האוויר באדמות נוכריות, יהפוך גם עורם ואופיים, והיה כי יאריכו הימים, ובאיזה יום בהיר, אחד באחד יגשו ויתראו פנים אל פנים, כמעט בטוח שיתנכר אחד אל השני, או שישכח מהם מקורם, ואפשרי מאוד שיהיו גם לאויבים לילה, והנה הסמל והציון המסורתי טמון בחובו של כל אחד מהם, יהיה העד הנאמן המזכירם והמראה להם בעליל, שמשורש אחד יצאו, וכי אנשים אחים הם מבטן ומלידה ואב אחד לכולם. ...

חכם אברהם פרחי, אבי הנחל, עמ' 44-45, ירושלים, תש"ז (1946)

### חכם משה אדרעי: על הנחמה, מתוך 'יד משה', 1809

ראוי לנו לחקור ולשאול, למה ביום תשעה באב בזמן תפלת המנחה, אנו מתחילים להתנחם בפסוקי נחמה בצפופי נעימות, בקול רם, בשמחה גדולה, כמו שאנו עושים ביום הכיפורים בתפלת נעילה, אדרבה, היה לנו להמתין עד עבור יום תשיעי ועשירי, כי דיו לאבל לעמוד באבלו על כל מה שעבר עליו, כי בזמן המנחה הותחל ההיכל להישרף, ותחילת פורענות עדיף, ואם כן, למה תיקנו לנו מנהג כזה, שביום יתנחמו מכל וכול ירננו הפסוקים של נחמה, שאם הצרה עדיין לא נגמרה, אם כן מה נועיל בתנחומים בזה באופן מקוטע. וידמה שלזה נתכוון איוב באומרו: 'על כן אמאס' בדבריהם, יען 'ונחמתי על עפר ואפר' - רצונו לומר: מנחמים אותי שאני מתנחם מהם בשעה שאני מתגולל בעפר ואפר, כי אז לא תקובל הנחמה שאני מקבל מהם כי לא תועיל לכולם. וכך אמר התנא: 'ואל תנחמהו בשעה שמתו מוטל לפניו', ואם כן למה



תיקנו לנו מנהג זה שנתפשט בכל גלילות ישראל. ויובן במה שהובא במדרש חכמינו זיכרונם לברכה: משל לשפחה שהלכה למלאות מים מן המעיין, ונפלה לה כדה שם, התחילה לבכות, באה בת מלך לרחוץ, נפלה שם אצעדה של זהב, התחילה השפחה לשחוק, אמרה מי שיוציא אצעדה של בת מלך יוציא הכד. כך הוא בנדון שלנו, כל זמן שצערנו יחיד, אנו בוכים, אך אמנם לעת ערב שהציתו אש בהיכל, אנו מקבלים תנחומים. לומר מי שיתבע עלבוננו, הוא יתבע עלבוננו.

חכם משה אדרעי, יד משה, דף י"ד ע"א, דפוס אלמנה ויתמי יוסף פרופס כ"ץ ואברהם פרינץ, אמסטרדם, תקס"ט (1809)

### נספח:

שייכות לפקצב חיי קהילה ולפטורת, טעימות פתוך החיים בבית הספר קשת  
אורית סופר

עצם הכניסה בשער בית הספר, ולא אף מבחן אחר, היא זאת שמגדירה את השייכות לקהילה, למקום שבו אני אהוב בלי תנאי. אנחנו שואפים שכל תלמיד ותלמידה הלומדים בבית הספר ירגישו שייכים, ושלא מרחף מעליהם איום קיומי בדמות: "אם לא תהיה מספיק משהו (עם מספיק הישגים, מספיק דתי, מספיק ממושמע ועוד ועוד) אתה לא תהיה שייך לפה". ככלל, אין בהלה ממקרים של סטייה מהמסלול, ויש נכונות רבה ללוות תהליכים ארוכי טווח מתוך נחת, סקרנות ומחויבות, וגם מתוך מבט מרחיק ראות. גם במקרים שבהם נפרדים מסיבות שלפעמים מתרחשות, הפעולה היא מתוך מחויבות של בית, המלווה אותך לתחנה הבאה וממשיך לראות בך את אחד מחברי הקהילה שלו.

בבית הספר שלנו החלוקה לכיתות אינה קשורה למסלולי הלימודים או המגמות. אין כיתות מקדמות או כיתות מב"ר, אין כיתות מופת או מצוינות. אנחנו שומרים בעקשנות על מגבלה של שתי כיתות בכל שכבה, על מנת לשמר היכרות אישית וקשרים קרובים בין כלל האנשים בבית הספר. בכל אחת מהכיתות יש מגוון אנושי רחב מאד תרבותי ולימודי (כולל אחוז גבוה באופן יחסי של תלמידי חינוך מיוחד המשולבים בכיתות הרגילות). כל תלמיד ותלמידה חיים יחד את חיי הקהילה מתוך המכלול ההטרוגני הזה, ומתפצלים לפי הצורך לרגעים לימודיים מובחנים, מותאמים אישית. בבית הספר כיתות מיוחדות לתלמידים עם אוטיזם בתפקוד נמוך ובינוני הלומדים במסלול לימודי נפרד, ולצד זה הם חלק בלתי נפרד – ולא פעם חלק בולט – מהחיים במסדרונות בית הספר ובפעילויות הקהילתיות שלנו.

בבית הספר יש מסורות רבות, דברים רבים שהם מוכרים וש אפשר לצפות להם. פעימות לב מוכרות שהגוף עצמו מזהה ונערך לקראתן כשהן מתקרבות. מסורות כאלה יוצרות איזון חשוב בין העונג לקראת מפגש חוזר עם משהו מוכר ומחזק לבין האנרגיה הרבה והמרגשת, שנזקקים לה לקראת מפגש עם משהו חדש ולא מוכר. בבית הספר שלנו אפשר ממש לחוש פיזית את הציפיה לקראת פעילויות מסורתיות: מסלולים ומגמות לימוד שבהם צריך לבחור, יום הסובלנות שמציין את רצח יצחק רבין, סמינר תפילה ומפגש, פתיח ראש חודש, ימי תיקון חברתי שלהם מוקדשים ימי הצומות, צורת ציון החגים בבית הספר, וכנראה שבראש כולם הטיוול השנתי הבית ספרי, ועוד ועוד. כל אלה יוצרים שפה משותפת ומקצב משותף, המתכונן יחד לאירועים ולחוויות, ומפתח לא רק שייכות אליהם אלא גם מחויבות. החזרתיות הא ברכה שמצפים לה ומתגאים בה.

המקצב היומי נותן מקום של כבוד וסקרנות ביחס למגוון האנושי הזהותי בבית הספר. בית הספר נפתח בחלוקה לשתי פעילויות של שחרית – תפילת שחרית ומפגש שחרית. בתוך כל אחת מפעילויות אלה יש הזדמנויות לבחירה בגוון האישי של מפגש (רוח, יצירה, אקטואליה, גוף וכד') ושל תפילה (מסורתית, משלבת, אישית, והיו גם שנים שהצלחנו לקיים תפילה מוסיקאלית). עצם המקצב הזה, שדרכו נפתח היום ברגע קהילתי, שהוא יציב מצד אחד ומכיל מצד שני, מתחיל את היום מתוך תחושת שייכות ומוגנות. מדובר אגב בשגרה שהיא רחוקה מאד משלמות במימוש שלה, ואין כאן יומרה לומר שפיצחנו את אתגר התפילה או שמפגשי השחרית הם מדויקים מספיק, ועדיין, המקום של הרצועה הזאת בזהות הבית ספרית הוא מרכזי מאד. לצד רצועת הבוקר יש עוד מגוון של רגעים פדגוגיים וחברתיים שבהם יש ביטוי למגוון הצרכים, הרצונות והכישורים בבית הספר. במעבר משנה לשנה, אפשר להרגיש את ההתפתחות וההבשלה של התלמידים המתבגרים ביכולת ההכלה הקהילתית של השונות הזאת.

בית ספר קהילתי מתורגם לעוד שני היבטים שמכניסים אליו רוח, חום וקרבה – מדובר במבנה הכולל תלמידים מגיל הגן ועד סוף תיכון, ומדובר בבית ספר משפחתי שבו לאחים מאותה משפחה יש מקום טבעי בבית הספר. העובדה שתלמיד בכיתה ט' נכנס יד ביד אל בית הספר עם אחותו שבכיתה ד' מוסיפה רוח ומוגנות. העובדה שמורים (ומנהלות) רבים בוחרים בבית הספר כבית ספר עבור ילדיהם, למרות הקשיים הכרוכים בזה לעיתים, הופך את המקום לאישי וקרוב, ולמקום שיש בו אמון.



---

---

---

---

---

---

---

---

---

---

---

---

---

---

---

---

---

---

---

---

---

---

---

כנס ירושלים למסורתיות

---

---

---

---

---

---

---

---

---

---

---

---

---

---

---

---

---

---

---

---

---

---

---

---

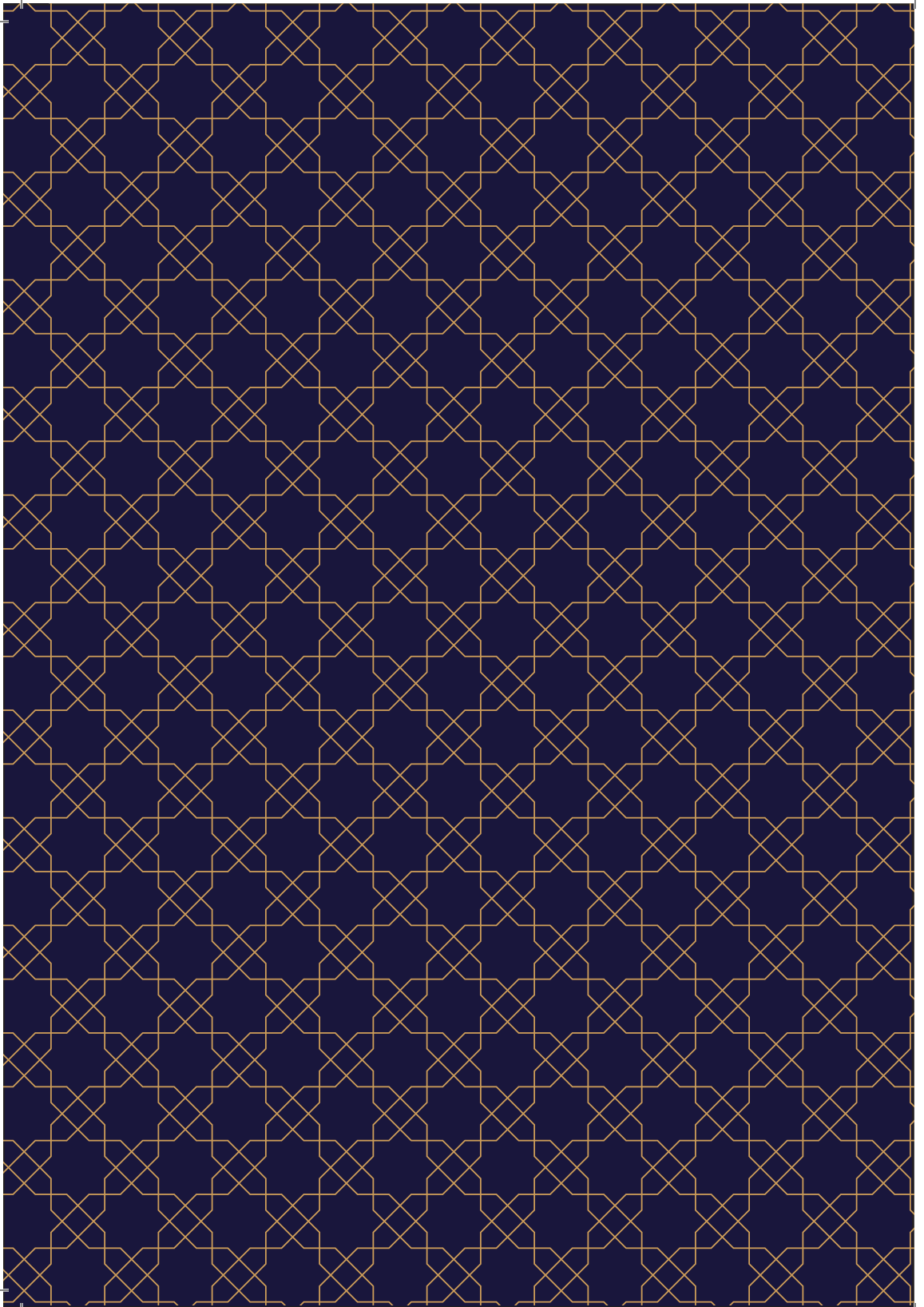
---

---

---









# כנס נחישות במסורתנו

אירועי ה-7 באוקטובר 2023, הממו את כולנו. הכאב, הפחד, ההפתעה והזעם הציפו את הלבבות וערפלו את התודעה. ההתמודדות הראשונה של נשות ואנשי החינוך היא עם ההצפה הרגשית של התלמידים. אך השלב הבא מחייב שיח ודיון במושגי יסוד, באמונות ובערכים שעברו טלטלה מאז האירועים.

כולנו, הוגים ואנשי חינוך, מוצאים עצמנו במבוכה מול שאלות התלמידים, בעוד שלנו עצמנו הדברים אינם ברורים. כולנו מתמודדים עם מציאות חדשה ומנסים לעצב תקווה לעתיד חדש.

חוברת זאת היא פרי מאמצי התמודדות אלה. במסגרתה אנו מגישים מבחר מאמרים העשויים לשמש את נשות ואנשי החינוך כבסיס לשיח, קודם כל בינם לבין עצמם ואחר כך במעגלי תלמידים. אנו מבקשים להציע בסיס של חשיבה מחודשת על המשמעויות הרוחניות, התרבותיות, החברתיות והקהילתיות של ייעודנו כאן בארץ הזאת.

זוהי גרסה ראשונה, ואנו מקווים להרחיבה ולהעמיקה בהמשך.

המכון  
למחקר  
החינוכי והרוחני  
בירושלים

התיקון

יד יצחק בן צבי